

KÖNYVEK A VAJDASÁGI MAGYAR IRODALOMRÓL

Dér Zoltán: Szembesülések. Kritikák, tanulmányok. Szabadka 1979. 247 l. (Életjel Könyvek 19.), Bosnyák István: Szóakció I. Adalékok irodalmunk szellemrajzához. Újvidék 1980. Fórum K. 210 l., Thomka Beáta: Narráció és reflexió. Újvidék 1980. Fórum K. 181 l. (Gemma könyvek 14.), Juhász Géza: Majtényi Mihály. Újvidék 1978. Fórum K. 291 l., Vajda Gábor: Kázmér Ernő. Újvidék 1980. Fórum K. 241 l., Bori Imre: Fehér Ferenc. Újvidék 1978. Fórum K. 143 l., Benkő Ákos: Szirmai Károly. Szirmai Archívum kiadása. Stuttgart–München 1980. 111 l., Szirmai Károly művei a kritika tükrében. Szerk. Benkő Ákos és Szirmai Endre. Szirmai Társaság és Archívumok kiadása. St. Gallen – Stuttgart–New York 248 l.

Az irodalom önismeretét és öntudatát mindig az irodalombírálat, a tanulmányírás és az irodalomtörténeti munka felvirágoztatása jelzi: így történik ez a szomszédos országokban tevékenykedő magyar nemzetiségi irodalmak esetében is. A vajdasági magyar irodalom önismerete a hatvanas évek végén kezdett teljesebben kibontakozni, tanulmánygyűjtemények és irodalomtörténeti kutatások mutatták ezt a kibontakozást. Az újvidéki egyetem bölcsészettudományi karának magyar tanszéke, az 1969-ben alakult Hungarológiai Intézet, illetve a két intézmény összevonása révén létesült *Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete* szervezi az irodalomtörténeti kutatásokat, az újvidéki *Híd*, az *Új Symposium*, a *Magyar szó* című napilap, valamint a szabadkai *Üzenet* című folyóirat alapozza meg ennek az irodalomnak a kritikai önismeretét. A munka eredményeit – Sinkó Ervin, Herceg János, B. Szabó György, Szeli István, Juhász Géza, Major Nándor, Bori Imre, Bányai János, Bosnyák István, Utasi Csaba, Gerold László, Varga Zoltán és mások tanulmányait, illetve az eddig elkészült legfontosabb munkát: Bori Imre 1968-ban közre adott *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig* című alapvető összefoglalását – számon tartja a magyar irodalmi köztudat. A kutatások mindazonáltal folyvást gazdagodnak, s gyarapodnak az eredmények is: újabb tanulmánygyűjtemények és kismonográfiák igazítanak el bennünket a vajdasági magyar irodalom önismeretének fejlődése felől.

Ilyen eligazítást jelent Dér Zoltán *Szembesülések* című, irodalmi tanulmányokat és bírálatokat tartalmazó kötete. Szerzője a nemzetiségi kultúra igazi mindenese: a felszabadulás után verseivel jelentkezett, majd színművek, hangjátékok és ifjúsági regények kerültek ki tolla alól, munkásságának tengelyében azonban az irodalomszervezés, illetve a filológiai kutatás és a tanulmányírás foglalt helyet. Mint a szabadkai magyar művelődési élet organizátora szervezi az *Életjel* „élőújítás” előadásait, irodalmi estjeit, szerkeszti az *Életjel* két könyvsorozatát, a *7 Nap* című hetilap kulturális rovatát, illetve az *Üzenet* kritikai rovatát. Mint irodalomtörténész elsősorban Kosztolányi Dezső és Csáth Géza munkásságával foglalkozik, számos tanulmányban, valamint dokumentumkiadványban dolgozva fel írói tevékenységüket, közelebbről szabadkai kapcsolataikat. Az újabb Kosztolányi-filológia (Kiss Ferenc és Réz Pál mellett) bizonyára a szabadkai tudósok köszönheti a legtöbb eredményt, a Csáth Géza-filológia alapját pedig valósággal ő vetette meg értékes szövegkiadványaival és bibliográfiai munkájával. *Ikercsillagok* (1980) című könyve, amelyben Kosztolányiról és Csáth Gézaról írott legfontosabb tanulmányait gyűjtötte egybe, kétségtől a megéltékülő Nyugat-kutatás figyelemre méltó eredményei közé tartozik.

Dér Zoltán érezhetően az összegzés igényével dolgozik, az *Ikercsillagok* tanulmányaiból egy-egy írói monográfia körvonalai sejtnek elő: Csáth Gézaról, illetve a fiatal Kosztolányiról. Az összeg-

zés hajlamát rejti a *Szembesülések* című kötet is, amely a szerzőnek a vajdasági magyar irodalom jelenkorát feldolgozó tanulmányait és bírálatait foglalja magába; legalábbis az összegzés hajlamára utal az a bibliográfiai tény, hogy a szabadkai kritikus másfél évtized leforgása során a vajdasági irodalom legtöbb alkotó egyéniségével és jelentős művel „szembesítette magát”. Ezek a „szembesülések” persze gyakran csupán párlapos ismertetést vagy újságkritikát jelentenek, ugyanakkor nem hiányoznak az elemző és értékelő tanulmányok, vagy a bírálatokból összeálló íróportrék sem, az előbbit az Ács Károllyal és Major Nándorral foglalkozó nagyobb írások, az utóbbit a Szirmai Károlyról, Herceg Jánosról, Németh Istvánról, Domonkos Istvánról és Gion Nándorról képet adó cikksorozatok szemléltetik. Dér Zoltán módszere a leírás, kritikai műfaja a rövid vázlat, behatóbb elemzésre ritkán adódik alkalma, noha elemző készségről olyan tanulmány árulkodik, mint az Ács Károly válogatott verseinek analitikus leírását adó közlemény.

Gyűjteményes kötete, hogy Halász Gábor kifejezését kölcsönöztem, „egy ízlésforma önarcképe” egyszersmind egy nemzedék irodalomfelfogásának foglalata. Dér Zoltán az ötvenes években indult generáció irodalomszemléletét fejlesztette tovább a jelen követelményeinek megfelelően, a magyar irodalom klasszikus hagyományaihoz, illetve a nemzetiségi irodalom közösségi elkötelezettségéhez azonban ma is ragaszkodik. Mindez több alkalommal is vitára készíti: a fiatalabb nemzedékek avantgarde orientációjával, illetve irodalomszemiotikai felfogásával polemizál. Nem mintha fenntartásai volnának a modern irodalommal szemben, hiszen Domonkos István avantgarde vonások szerint tájékozódó munkásságát igaz értéknek könyveli el, sőt arra is képes, hogy önkritikus módon felülvizsgálja saját korábbi ítéleteit, mint Gion Nándorral foglalkozó bírálatában. Esménye mindazonáltal az az irodalom, amely erősebben reflektál a nemzetiségi valóságra s tudatosabban ragaszkodik a közösségi elkötelezettség eszményeihez. Kritikus dilemmája azokat a gondolatokat követi, amelyeket Szenteleky Kornél és Szirmai Károly is megfogalmazott valamikor: a vajdasági jelleg és az esztétikai érték egyeztetésére törekedik, s a kettő szerves egységétől várja a nemzetiségi irodalom felvirágzását. Ha eközben néhány jelentős érték, mint amilyen Pap József vagy főként Tolnai Ottó költészete (egyelőre) elkerüli is figyelmét, általában mégis hitelesen tájékozódik a vajdasági magyar irodalomban:

minden igaz értéket megbecsül, minden igazi eredménnyel „szembesülést” keres.

Bosnyák István már a nemzetiségi irodalom következő nemzedékét képviseli, azt az *Új Szimposion* körül gyülekező írócsoportot, amely a hatvanas évek második felében talált igazán önmagára, s az avantgarde programja alapján kereste a nemzetiségi irodalom teljesebb kibontakozását és új feladatait. Bosnyák politikusként és szervező egyéniségként, aki az avantgarde örökségéből közelebbről nem a művészi experimentalizmust, hanem a baloldali, ugyanakkor élesen antidogmatikus közéleti radikalizmust fogadta el. Ennek a radikalizmusnak erősen etikai értelmezést adott, s midőn nemzedékének nevelőiről, a vajdasági magyar szellemi élet vállalt hagyományairól akart számot adni, nem véletlenül érkezett el azokhoz a gondolatokhoz, amelyeket a baloldali etikai radikalizmus kiváló jugoszláviai magyar szószólója: Sinkó Ervin képviselt. Egy naplószerű, egyszersmind szociográfiai riportorozat (*Laskói esték*, 1968) után két könyvet szentelt a jeles újvidéki mester munkásságának: 1975-ben jelent meg *Vázlatok egy portréhoz*, 1977-ben pedig *Ember a forradalomban, ember a soron kívül* című munkája. Új kötete, a *Szóakció I.* irodalmi tanulmányokat ad közre, alcíme szerint a vajdasági magyar irodalom „szellemrajzához” szolgáltat adalékokat, valójában ugyanannak az etikai radikalizmusnak a hagyományát nyomozza, mint Sinkó Ervinnek szentelt írásaiban.

A vajdasági magyar irodalom „szellemrajzának” adalékait Bosnyák István nyolc fejezetbe rendezi: a nemzetiségi irodalom életével, intézményrendszerével, különösen folyóirataival és irodalmi vitáival foglalkozik. Kutatásainak komoly érdeme, hogy számos új adalékkal egészíti ki azt az összefoglaló képet, amelyet Bori Imre irodalomtörténeti kézikönyve rajzolt az irodalomalapítás hősi küzdelmeiről, így elsőnek ő figyelmeztet arra a komoly szerepre, amelyet Gömöri Jenő Tamás Pozsonyban, majd Bécsben szerkesztett folyóirata: a *Tűz* töltött be a jugoszláviai magyar irodalom megszületése körül. Ezt követve számol be a két világháború között megjelenő *Híd* világnézeti fejlődéséről, amelynek során az 1934-ben polgári radikális programmal induló folyóirat, néhány év leforgása alatt a vajdasági magyar kommunista fórumává vált, illetve ezt követve ad képet a vajdasági magyar irodalom polgári jellegű intézményei: a *Bácsmezei Napló*, a *Vajdasági Írás*, a *MI Irodalmunk* és a *Kalangya* körül gyűrűző irodalompolitikai küzdelemről, to-

vábbá azokról az eszmecserékről, amelyek a nemzetiségi irodalom sajátos tennivalóit próbálták tisztázni. Ezek a viták és eszmecserék folytak tovább a felszabadulás után is, midőn a korán elhalálozott B. Szabó György, illetve az *Iffúság Szava* című lap próbálta meghatározni a vajdasági magyar irodalom szerepét és feladatát.

Szenteleky Kornéltól B. Szabó Györgyig szinte egybehangzó módon kapott megfogalmazást az irodalmi egység követelménye, amely a vajdasági irodalom szerepét abban jelölte meg, hogy minden belső megosztás nélkül szolgálja a nemzetiségi társadalom és kultúra ügyét. Bosnyák Istvánnak alapvető meggyőződése, hogy ez a követelmény téves, és a nemzetiségi kultúra dinamizmusát, valamint fejlődését csakis a belső megosztás és a demokratikus vitákban testesítő irodalmi közélet alapozhatja meg. Ezt a megosztást és vitaszellemet méltányolja a régi *Híd* színrelépésében is. Meggyőződését voltaképpen az *Új Symposion* körül folyó irodalmi polémiákban alakította ki, amikor is a fiatalokat tömörítő folyóirat egyik szerkesztőjeként kellett vitába szállnia azokkal, akik a nemzetiségi irodalom egységére hivatkozva támadták a fiatal generáció avantgarde tájékozódását és politikai radikalizmusát. Az irodalmi élet mozgalmi megosztása és demokratikus vitája mellett érvelő tanulmányok a gyakorlati küzdelmek hevében születtek, műfajuk ilyen módon lett (jobb kifejezés híján) „irodalomtörténeti publicisztika”, amely az aktuális közírói feladat jegyében mozgósítja az irodalomtörténeti adalékokat. A *Szóakció* írója egy meghatározott irodalmi mozgalom: az *Új Symposion* körül gyülekező fiatal írók nézeteit fejezte ki, arra keresett választ, hogy az alakuló vajdasági magyar irodalom miként szolgálhatja egyszerre a politikai elkötelezettség és a művészi szuverenitás, másszóval az erkölcsi és az esztétikai érték ügyét. Ezért kellett régi állásfoglalásokat fellapoznia, régi vitákat életre keltenie: az anyag, amelyet feltárt, az irodalomtörténet birtoka, a publicista szenvedély, amellyel e történeti anyag tanulságait megfogalmazza, viszont a politikai érdeklődésű mai kritikusé, aki a múltat buvárolva is a jelen kérdéseire válaszol.

Az *Új Symposion* következő nemzedékének irodalomszemléletét Thomka Beáta fejezi ki, akinek *Narráció és reflexió* című kötete tanulmányok és bírálatok sorában méri fel a magyar próza utolsó másfél évtizedének eredményeit. A vajdasági magyar avantgarde a nyugat-európai irodalmi átalakulás vonzásában járta be azt az utat, amely a hatvanas évek expresszionista és szürrealista alkotó módszerétől a hetvenes évek lingvisz-

tikai és szemiotikai jellegű szövegirodalmához vezetett. (Ennek a szövegirodalomnak a termékeit vitte a nyilvánosság elé a Gemma könyvek sorozata, amely korábban jórészt költői műveket közölt, s amelyben mint a sorozat első elméleti darabja most Thomka Beáta kötete is megjelent.) A fiatal kritikus, aki korábban az *Új Symposion* szerkesztőjeként működött, s jelenleg az újvidéki egyetem magyar intézetében dolgozik, mint tanulmányíró képviseli az imént jelzett irodalomszemléleti fordulatot: gondolkodásának tengelyében az irodalmi művek, elsősorban regények szemiotikai és poétikai megközelítése áll, az a felfogás, amelyet az orosz formalizmus (Eichenbaum és Jakobson), illetve a francia strukturalizmus (Barthes és Génette) hirdetett.

Amint *Regényjelenségek* című – kritikai tevékenységét teoretikusan megalapozó – tanulmányában kifejti, a modern regény egészen más szemléleti alapokra épül, mint klasszikus elődei, s ezért egészen új regénypoétikai eljárásokat kell igénybe vennie. „A regény nagyfokú intellektualizálódása – szögezi le – ma már nemcsak egyes művek, vagy irányzatok vejejárója, hanem általános vonása, sőt alapvető követelménye a mai regénynek.” Megváltozott az elbeszélő magatartása, átalakult az író és az epikus anyag viszonya, háttérbe szorult a cselekmény, a „narráció” hagyományos szervező elvét a „reflexió” elve váltotta fel, az „elbeszélés előrehaladó, megbontatlan időbeli, térbeli dimenzióval rendelkező lineáris vonalának elhagyása” folytán „lehetetlenné vált a kötétt elbeszélő-logikai struktúra összeállása”. „E logika helyét – olvassuk – szétszűrő, vibráló, szóródó struktúrák töltik be, melyeket egy minőségileg magasabb rendű erőter fog össze, a *szemantikai inerció*”. Gérard Génette véleményét idézi: „Az a benyomásunk, hogy az irodalom kimerítette és meghaladta mimetikus módusának lehetőségeit [. . .] Lehet, hogy a költészet után a regény is végre kilép az ábrázolás korszakából.” A mimézis „kimerülése” új realizmusfogalom lehetőségét veti fel, „amelynek alapját azok a művek képeznek, amelyek nem szegmentumszerűen, hanem globális vonatkozásaikban »tüköröznek«, emelnek be a műbe reális, a valóságban uralkodó folyamatokat. Ábrázolásmódjuk tehát nem a részlemek »hitelességén« alapul, hanem a globális struktúráképző eljárások nagyfokú valóság-megfelelésén.” A struktúráképző eljárások fontossága a művészi formaalkotás szerepét húzza alá, Thomka Beáta szerint „a regényíró ma már nem alkothat meg autentikus regényvilágot, ha nem teremti újra a regényformát.”

A *Narráció és reflexió* rokonszenves tulajdonsága, hogy elméleti feltevéseit nem valami teoretikus laboratórium légüres terében, hanem az irodalomkritikai gyakorlat gondolatpróbái közepette fogalmazza meg: a modern regény- vagy éppen szövegelmélet téziseit a jelenkori magyar regényirodalommal szembeállítja, illetve a regények vizsgálata révén von le következtetéseket. Példáit olyan művek jelentik, mint Mészöly Miklós *Az atléta halála* és *Sauhus*, Konrád György *A látogató* és *A városalpitó*, Spiró György *Kerengő*, Dobai Péter *Csontmolnárok*, Nádas Péter *Egy családregény vége*, Lengyel Péter *Cseréptörés*, Esterházy Péter *Termelési regény* című regényei, illetve az erdélyi Szilágyi István *Kő hull apadó kútba*, Vári Attila *Középkori villamosjegy*, Gyóffy Kálmán *A visszatekintő* és Mózes Attila *Átmenetek* című művei. Közöttük helyezze el a vajdasági magyar regény újszerű eredményeit: Domonkos István *A kitömött madár*, Tolnai Ottó *Rovarház* és Balázs Attila *Cuniculus* című regényeit. Valamennyi regényben az új formaképző eljárásra figyel, s a szöveg poétikai, illetve szemiotikai struktúrájának feltárása révén próbálja leírni a szóban forgó írók világképét, az alkotó személyiség és a valóság viszonyát. Regényértelmezéseivel lehet vitatkozni, olykor mintha túlságosan a szöveg „felületén” maradnának vizsgálódásai, kétségtelen azonban, hogy az új magyar regény kritikusai nem kerülhetik meg eredményeit.

A nemzetiségi irodalom önismeretének megfogalmazását kezdetben irodalmi programok és vita-iratok, később erőteljesebb kritikai tevékenység, végül irodalomtörténeti tanulmányok és összefoglalások vállalják magukra. Ez a folyamat a vajdasági magyar irodalom körében is végbement, itt is elérkezett a történeti múlt feldolgozásának időszaka. Bori Imre alapvető irodalomtörténeti összefoglalása után a történeti kép részletesebb kinagyítása következett el, amelynek során önálló monográfiák és nagyobb tanulmányok foglalkoznak például a két világháború közötti korszak irodalmi mozgalmával és fontosabb írói egyéniségeivel, így kutatások folynak a *Híd* és a *Kalangya* történetéről, kismonográfiák készülnek az első vajdasági írónemzeték jeles képviselőiről. Ezeknek a kutatásoknak az első eredményei jutottak el a nyilvánosság elé a Fórum kiadó egyforma sárga kötésben megjelent kismonográfiáiban, így Juhász Géza Majtényi Mihályról, Vajda Gábor Kázmér Ernőről és Bori Imre Fehér Ferencről szóló könyveiben.

Juhász Géza annak a kritikusnemzedéknek a képviselője, amely az ötvenes években vette vállára a nemzetiségi irodalom szervezésének ügyét: hosszú időn keresztül a Fórum könyvkiadó igazgatója volt, jelenleg mint főiskolai tanár dolgozik. Munkája során a vajdasági irodalommal, illetve a magyar–délsláv irodalmi kapcsolatokkal foglalkozott, 1965-ben Papp Dánielről jelentetett meg kismonográfiát, 1973-ban pedig *Könyvek országútján* címmel gyűjtötte össze irodalmi tanulmányait. *Majtényi Mihály* című kismonográfiájában a vajdasági magyar irodalom népszerű elbeszélőjének írói pályáját dolgozta fel. Négy szakaszt különböztet meg ezen a pályán: az írói indulás az expresszionista irodalom vonzásában alakult, Majtényi ekkor írta *Mocsár* című regényét és *Kokain* című elbeszéléskötetét, ezt követte a bácskai „couleur locale”-t festő történelmi regény: az 1943-ban megjelent *Császár csatornája* hagyományos realizmusa, majd a felszabadulás utáni évtized társadalmi érdeklődése és elkötelezettsége, amelynek a *Májusfa* című kötet elbeszélései és a bácskai csatornaépítés regényének új változata, az 1951-ben megjelent *Élő víz* voltak a legfontosabb epikus eredményei, végül a kedélyes humorral és nagy mesélő kedvvel kialakított „kisrealizmus”, amely a *Garabonciás* és a *Bigé Jóska házassága* című regényekben öltött alakot.

A kismonográfia írója szorgos kutatások nyomán rajzolta meg Majtényi Mihály változatos írói útját, egyúttal képet adott a nemzetiségi irodalom egy jellegzetes írótipusáról is. A vajdasági író az ottani magyar sajtó orgánumainál dolgozott, negyvenhat esztendőn át volt redakciók munkatársa: a zentai *Friss Újság*, a zombori *Új Hírek*, a szabadkai *Napló*, majd a felszabadulás után az újvidéki *Szabad Vajdaság*, s a hírlapíró munka lázas tevékenysége közepette foglalkozott írói műveivel. Munkásságára ilyen módon az újságírásban szerzett napi tapasztalat, a széles körű valóságismeret nyomta rá bélyegét: ez szabta meg írói tevékenységének eredményeit és korlátait is. Juhász Géza hitelesen mutatja be a *Császár csatornája* (véleményem szerint Majtényi legjelentősebb regénye) és az *Élő víz* narratív sajátosságait, arra utalva, hogy mindkét regényben a szélesebb embercsoportok történelmi helyzetét feltáró panorámikus módszer érvényesült, s ugyancsak meggyőzően mutat rá a kései regények pikaeszk tulajdonságaira. Hasznosak összehasonlító megjegyzései is, amelyek során Majtényi Mihály és a szerb Miloš Crnjanski, illetve Veljko Petrović vajdasági krónikáinak hasonló motívumaira hívja fel figyelmünket.

Vajda Gábor az újvidéki magyar tanszéken, majd a bácstopolyai magyar középiskolában tanított, jelenleg Újvidéken folytat kritikai tevékenységet. *Kázmér Ernő* című kismonográfiájában a vajdasági magyar irodalom érdekes egyéniségének, jórészt elfelejtett munkásságát világítja meg. Kázmér Ernő a budapesti polgári liberális irodalom körében lépett fel még az első világháború előtt, egyik szerkesztője volt az 1913–1914-ben négy számat megért *Május* című folyóiratnak, amelyet a magyar avantgarde egyik előfutáraként kell számontartanunk, s amelynek munkatársai között Szabó Dezső, Kassák Lajos, Franyó Zoltán, Kaffka Margit, Nagy Lajos, Karinthy Frigyes és Komlós Aladár foglalt helyet. 1917-ben adta közre *Idegen portrék* című arcképsorozatát, amellyel a kor kiváló német, skandináv és orosz íróit kívánta népszerűsíteni, általában kiterjedt világirodalmi tájékozottság jellemezte esszézerű tanulmányait. A Tanácsköztársaság bukása után ő is emigrációba kényszerült, s egy évtizeden át a szlovákiai magyar irodalmi sajtóban fejtette ki nézeteit. A harmincas évek elején mint egy csehszlovákiai fakitermelő cég képviselője érkezett Jugoszláviába: Zágrábban, majd Belgrádban telepedett le, s hamarosan kapcsolatba került a vajdasági magyar irodalom műhelyeivel, kezdetben a szabadkai *Naplóval*, később az újvidéki *Kalanyával*, amelynek Szirmai Károly szerkesztői tevékenysége idején, egyik legtöbbet foglalkoztatott munkatársa lett. Kritikai munkássága ekkor bontakozott ki igazán, korábbi impresszionista módszerét tárgyiasabb felfogás, szecessziós miszticizmusát élénkebb társadalmi érdeklődés váltotta fel. Ismertetések és tanulmányok sorában mérte fel a vajdasági magyar irodalom számos eredményét, érdeklődéssel tekintett más nemzetiségi sorban dolgozó magyar irodalmakra, különösen az erdélyire, emellett számon tartotta a szerb-horvát irodalom születő értékeit s a kelet-közép-európai irodalmak kapcsolatainak alakulását is. Hányatott sorsú személyének a második világháborúban vesztett nyoma. Vajda Gábor több országban végzett kutatómunkával, nem egyszer fáradtságos nyomozással rekonstruálta ennek a hányatott írói sorsnak, az életrajzi és eszmetörténeti állomásait. Nemcsak a vajdasági magyar irodalom egy érdekes, habár végül is torzóban maradt alakját mutatta be, hanem a kelet-közép-európai irodalmi kapcsolatok történetéhez is számos új adalékot szolgáltatott.

Bori Imre a vajdasági magyar szellemi élet legtermékenyebb kritikusa és irodalomtudósa, akinek sokágú munkássága azt igazolja, hogy a

nemzetiségi kultúra körülményei között is lehet önálló tudományos műhelyt és teljesítményt kialakítani. Érdeklődése átfogja a jugoszláviai magyarság teljes szellemi életét, nemcsak az irodalmat, amely itt is a nemzetiségi tudat legfőbb organizátora, hanem a művelődéstörténetet és a néprajzot is, emellett alapvető monográfiák sorában vetett számot a huszadik századi magyar irodalom fejlődésének lényeges kérdéseivel. A jugoszláviai magyar irodalom történetének összefoglalása mellett számos tanulmányt szentelt a nemzetiségi irodalomnak, ezeket *Fejezetek irodalmunk természetrajzából* (1973) címmel gyűjtötte össze. Megírta a magyar avantgarde irodalom mozgalmainak történetét, tanulmányok sorában dolgozta fel a századelő magyar elbeszélő irodalmát, önálló monográfiákban mutatta be Krúdy Gyula, Kassák Lajos, Radnóti Miklós, Nagy László és Juhász Ferenc munkásságát, két könyvben tekintette át a magyar és a délszláv irodalmak kapcsolatait. *Fehér Ferenc* című kismonográfiájában a felszabadulás után kibontakozó vajdasági magyar költészet egy kiváló alkotó egyéniségének költői tevékenységéről ad képet.

Fehér Ferenc a bácskai magyar parasztság költője: „jobbágyok unokája”, ahogy első, 1953-ban megjelent verseskötönyének címében vallott önmagáról. Eredeti élményei és költői törekvései szerint annak a költőnemzedéknek a vajdasági képviselője, amely a hazai költészetben a „fényes szelek” szárnyán érkezett, poétikája és nyelvezete a fiatal Nagy Lászlóval, Juhász Ferencel és Simon Istvánnal tart rokonságot. A bácskai költő is Petőfi Sándor és a népköltészet követőjeként kezdte pályáját, de hatott rá Illyés Gyula és Veres Péter munkássága is. Bori Imre azt a folyamatot kíséri nyomon, amely révén ez a minden ízében hagyományos líra lassanként magába fogadta a korszerű költészet gondolati és formai indításait. Az örökül kapott népiesség egyrészt az önstilizálás, másrészt a tárgyiasság igénye által alakult át, s vált egy modernebb, intellektuálisan gazdagabb költői szemlélet kifejezőjévé. Fehér Ferenc újabb költészete a reflexív önszemléletben és a meditatív valóságértelmezésben talált magára, poétikai elvét *Ophélie* című 1973-ban keltezett versében e szavakkal fogalmazta meg: „festen ti tisztán belső minta után”. A költői szemlélet és kifejezőmód eme átalakulását Bori Imre érzékeny elemzések segítségével kíséri nyomon.

A vajdasági magyar irodalom érdekes íróegyénisége munkásságát mutatja be Benkő Ákos *Szirmai Károly* című kismonográfiája, amely a Szirmai Endre (az író fia) által létrehozott stuttgarti

„Szirmai Archívum” kiadásában látott napvilágot. A szerző kunszentmiklósi középiskolai tanár, akinek számos, a vajdasági magyar irodalommal foglalkozó tanulmánya jelent meg hazai és jugoszláviai folyóiratokban. Szirmai Károly írói munkásságának feldolgozásával komoly vállalkozásba fogott, minthogy Szirmai – Csuka Zoltán és Herceg János mellett – kétségtelenül a vajdasági magyar irodalom első korszakának legjelentősebb írója és szervező egyénisége volt. Indulására Dosztojevszkij, Csehov, Ibsen és Kunt Ham-sun hatott, első elbeszélései, amelyeket 1933-ban *Ködben* címmel adott közre, az eltűnt időt próbálták életre kelteni, a hontalanság és az idegen-ség nyomasztó közérzetét fejezték ki, írói világa lényegében alig változott az évtizedek során, talán csak *Katlanban* (1958) című regényében próbált kitörni abból az elszigetelt magányból, amely elbeszéléseinek legfőbb ihletője volt. Különbön mindig a „csönd vízióit” írta le, személyes nyelven keltve szorongásos, nem egyszer irracionális hangulatot. Mint irodalomszervező is a legjobbak közé tartozott, 1933 és 1941 között a *Kalangya* szerkesztőjeként végzett áldozatos munkát a vajdasági magyar irodalom fellendítése érdekében s alapozta meg az ottani, valamint a magyarországi szellemi élet termékeny kapcsolatait Benkő Ákos jól foglalja össze ennek a szívós munkában telő életnek a történetét, egyszersmind számos eddig ismeretlen dokumentum tükrében rajzol képet a

nemzetiségi irodalom köznapi munkájáról és törekvéseiről a harmincas évek folyamán. Irodalomtörténeti dokumentációjában jól hasznosította a stuttgarti Szirmai Archívum láthatóan gazdag anyagát.

A Szirmai Archívumból került ki a *Szirmai Károly művei a kritika tükrében* című kötet anyaga is, amelyet Szirmai Endre válogatott és Benkő Ákos gondozott. Meglehetősen tekintélyes tanulmány- és bírálatanyag gyűlt egybe, ennek az anyagnak az első darabja Juhász Gyula 1910-ben keltezett köszöntője, amelyet a pályakezdő Szirmai Károly első versei elé írt, záródarabjait pedig azok az ismertetések jelentik, amelyekben a *Falak, pusztá falak* (1970) című novelláskötetet, illetve az *Önkeresés* (1970) című versgyűjteményt mutatták be a hazai és a vajdasági kritikusok. A közre adott tanulmányok persze igen változó színvonalúak, a legjobbak közülük Csuka Zoltán, Herceg János, Bori Imre, Tomán László, Dér Zoltán, Utasi Csaba és Benkő Ákos nevéhez fűződnek. A dokumentumgyűjtemény azonban kétségtelenül érdekes olvasmány, amely nemcsak Szirmai Károly munkásságát és (főleg a levélközlések révén) szerkesztői tevékenységét világítja meg, hanem a harmincas évek vajdasági magyar irodalmi életét is: a nagyratörő szándékokat, a kicsinyes torzsalkodásokat és az áldozatos erőfeszítéseket.

Pomogáts Béla

“WIR KÄMPFTEN TREU FÜR DIE REVOLUTION”

Studien zur Geschichte der ungarischen sozialistischen Literatur. Herausgegeben von Miklós Szabolcsi, László Illés, Farkas József. Bp. 1979. Akadémiai K. 584 l.

A szóban forgó kötet az 1977-ben megjelent „Wir stürmen in die Revolution” (Bp. 1977.) c. tanulmánygyűjteménynek a folytatása. Ezzel a két kötettel először kap a német nyelvű olvasó lehetőséget arra, hogy a jelenlegi magyar marxista irodalomtudomány jelentős eredményeiről, a tájékozódást lehetővé tevő áttekintést kapjon. Az egyes cikkekben, noha a szerzők a hangsúlyokat más-más pontra helyezik, egyaránt a magyar és az általános szocialista irodalmi fejlődés központi problémáiról, a proletár-forradalmi és szocialista irodalom ideológiai, szervezeti, esztétikai kérdéseiről van szó. A tanulmányok tematikája a századfordulótól napjainkig ível. A kötet zenéről és képzőművészetről szóló munkákat is magában foglal. Mind az egyes szerzők, mind a kötet szer-

kesztői, nagyon helyesen, arra törekedtek, hogy a magyar szocialista irodalom fejlődését az irodalmi folyamat egészében ragadják meg, azaz hogy az elemzést ne kizárólag az egyes irodalmi művekre korlátozzák, hanem társadalmi meghatározókat is tudatosítsanak és a különböző korszakok kultúrpolitikai tényezőinek hatását is nyomon kövessék.

Az 1977-ben megjelent tanulmánykötetben a figyelem a szocialista irodalmi fejlődésen belüli történelmi folyamatokra és elvi törvényszerűségekre (így a munkásmozgalom és az irodalomtörténet kapcsolatára), az irodalmi műhelyek és csoportosulások vitáira (például az avantgarde és a szocialista művészet közötti összefüggésekre), valamint a szocialista realizmus genezisének kérdé-

seire és annak korszerű marxista meghatározására irányult.

Ezekhez és más problémákhoz a „Wir kämpften treu für die Revolution” c. kötetben a szerzők metodológiailag új módon, komplexen közeledtek: a szocialista magyar irodalom kialakulási folyamatát immár kiváltképpen az alkotó személyiség egyéni esztétikája, poétikája, sajátos törekvései nézőpontjából elemezték.

A kötet három szerkezeti egységből áll: A kezdetektől a szintézisig – Íróportrék – Kritikusok. Az előszóban Szabolcsi Miklós röviden vázolja a kiadvány fő célját: jelentős magyar írók és költők, valamint neves marxista irodalomteoretikusok és kritikusok művein és hatásán szemléltetni a két világháború közötti magyar szocialista irodalom többszólamúságát. Ezt követi Illés László átfogó irodalomtörténeti-irodalomelméleti tanulmánya: „A magyar szocialista irodalom történeti és elvi kérdései.” A szerző a szocialista irodalmi fejlődés általános törvényszerűségeinek összefüggésében tárja fel a sajátos magyar kultúrpolitikai és irodalmi környezetet, melynek keretén belül a szocialista irodalom történeti folyamata kibontakozott. A további tanulmányok szerzői szinkron metszetek példáit nyújtották a kor szocialista irodalmáról, nem zárkoztak be az általános kérdések körébe, hanem különféle témájú elméleti részproblémákat dolgoztak fel. A problémák feldolgozásának módszerei (irodalomtörténeti leírások, komparatistikai szemléletű vizsgálatok, konkrét műelemzések) és a tárgy megragadásának elméleti szintje is eltért az egyes írásokban. Terjedelmi okokból az egyes cikkekről egészében és teljességében nem beszélhetünk, néhány megjegyzést tennénk viszont az első és a harmadik egységben található, véleményünk szerint legmélyenszántóbb tanulmányokkal kapcsolatban.

Az első részbe foglalt tanulmányok elméleti kiindulópontja, a modern magyar irodalom viszonyának kérdése a nemzet kulturális örökségéhez. Komlós Aladár: „A magyar szocialista líra előtörténete és kezdetei”, József Farkas pedig: „A szocialista prózairodalom kezdetei” című írásában a modern irodalomnak a formákkal való sokirányú kísérletezésével, a művészi útkeresés kérdéseivel foglalkoztak a líra és a próza területén.

A ciklus további tanulmányainak szerzői részben részletes elemzést, részben szintetikus feldolgozást adtak azokról a jelenségekről, amelyek az irodalmi fejlődésnek ebben a szakaszában már mutatkoztak (különösen az új művészi utak keresése) és később kifejtettebben, szintetikus teljesít-

ményekben jelentkeztek. Király István: „Ady Endre útja a munkásosztályhoz” és Béli Miklós: „Avantgarde és szocializmus – Kassák Lajos” c. tanulmányaikban abból az általános elméleti premisszából indultak ki, hogy egy társadalomban éppúgy, mint a társadalom egyes művészeinek esetében az örökség elsajátítása mindig aktuális szükségleteknek és kérdésseltevéseknek megfelelően megy végbe. Fejtegetésük nyomán az olvasó világosan látja egyrészt azt az ellentmondásos folyamatot, amelyen belül termékeny viszony alakult ki a magyar szocialista irodalom és a nemzeti irodalom egésze között és másrészt azt a tényt, hogy új az esztétikai értékek az örökséggel kapcsolatos uralkodó nézetek és az egyes alkotók által ténylegesen elsajátított örökség közötti változó, de állandóan fennálló kölcsönhatás eredményeként alakultak ki.

Annak ellenére, hogy a művészetnek a szocialista nemzeti irodalom irányába mutató fejlődési útjai nagyon is különbözőek voltak (Szabolcsi Miklós: „József Attila – a világirodalmi szintű magyar szocialista költészet megteremtője”, Illés László: „A kritikai realizmustól a szocialista realizmusig – Nagy Lajos”, Tolnai Gábor: „Antifaszizmus és szocializmus – Radnóti Miklós” és mások munkái bizonyítják ezt) – egy közös alapvonaluk kétségtelen: az említett költők azoknak a költőknek és íróknak a hagyományához fordultak, akik (mint pl. Vajda János a XIX. sz. második felében, Juhász Gyula és Ady Endre a századfordulótól) a demokratikus-humanista kultúráért fáradoztak és megpróbálták koruk égető szociális és nemzeti kérdéseire választ adni.

A kötet második része íróportrékat tartalmaz Balázs Béláról, Barta Sándorról, Gábor Andorról, Zalka Mátéről, Illés Béláról, Karikás Frigyesről és Hidas Antalról. A portrék szerzői életrajzi keretből kiindulva (aktív részvétel a munkásmozgalomban – a Magyar Tanácsköztársaság élménye – az emigrációban szerzett tapasztalatok), az emigráns író egyéni sorsán keresztül kirajzolták a hazai irodalmi fejlődés és a magyar szocialista emigránsirodalom között kialakult sajátos viszonyt. Az olyan, formulává merevedett kategóriákat, mint a „realizmus”, „népiség” és „pártosság”, a tanulmányírók abba a kultúrpolitikai, irodalmi folyamatba visszahelyezve vizsgálták, amelyben eredetileg azok funkcionáltak. Ebben a vonatkozásban az ember olykor-olykor szeretné, ha ezekben a tanulmányokban a mindenkori új esztétikai érték világosabb hangsúlyt kapna, mégpedig az adott időszak politikai és művészi elkötelezettsége egyéneknek és ellentétének szempontjából. Az emigr-

rás irodalom egészét mint az össznemzeti irodalom szerves részét ebből a szempontból elemezve, jobban megragadhatók lennének annak igazi, maradandó értékei.

A harmadik részben a magyar marxista esztétika és kritika kérdéseit tárgyalják a szerzők. Itt olyan jelentős marxista teoretikusok és kritikusok eredményeiről és hiányosságairól van szó, akik részben az irodalomelmélet és a szépirodalom területén is munkálkodtak. Közülük például Gaál Gábor és Fábry Zoltán a magyar kultúra képviselőjeként tevékenykedtek a szomszédos államokban (Romániában, illetve Csehszlovákiában), Bálint György Magyarországon fejtette ki tevékenységét. Lukács György és Révai József pedig egy ideig az emigrációból szóltak hozzá a hazai kulturális-társadalmi problémákhoz. Azok az írók voltak különösen eredményesek, amelyek az egyéni teljesítményeket az egykorú irodalmi folyamatokhoz viszonyítva, az értékelés során szubjektív és objektív természetű nehézségekkel egyaránt számot tudtak vetni. Ez a viszonyítás tette lehetővé, például Koczkás Sándornak, hogy meggyőzően kiemelje Bálint György József Attilát támogató tevékenységének jelentőségét. Koczkás megmutatja, milyen mértékben haladta meg a kritikus azokat, az ellentétes áramlatok („népiek”, proletkultosok, szociáldemokraták, baloldali marxisták) képviselői által írott bírálatokat, amelyek József Attila esztétikai-irodalomtörténeti és poétikai jelentőségét, nagyon különféle módon, de egyaránt egyoldalúan ismerték fel és ismerték el. Azok az ítéletek, amelyeket József Attila költészetéről Bálint György mondott ki, ma is érvényesek, sőt, a mai marxista esztétikai-kritikai gondolkodásnak is tájékozódási pontul szolgálhatnak.

Bodnár György: „Révai József és a magyar társadalmi valóság” és Kenyeres Zoltán: „Lukács György és a magyar kultúra” c. tanulmányaikban a szocialista kulturális fejlődés kontinuitása és diszkontinuitása szempontjából megvizsgálták, a két jelentős marxista teoretikusnak a nemzeti örökséghez való viszonyát, valamint a kultúrpolitika és irodalmi folyamat összefüggését 1945-től egészen a 60-as évek elejéig. A két utóbbi problémakör szoros összefonódását a szerzők, éppen Révai örökségértelmezésének változásával kapcsolatosan bizonyítják szemléletesen. Noha a fiatal Révai Adyt Kassák mögé sorolta, mintegy a Vörösmarty–Arany–Petőfi vonal lezárásaként, a 30-as években, újabb történelmi és irodalomelméleti ismeretek alapján, ezt a megítélést átértékelték. Ekkor már Adyban azt a lírikust látta, aki

nemcsak folytatja a XIX. sz. költészetét, hanem egyben egy új költői korszak kezdetét jelenti. Az örökséghez való viszonyát az ötvenes évek elején újra erősen átértékelték, a „Lobogónk: Petőfi” jelző jegyében, amit e korszak kultúrpolitikája a *harmonikus* költőideál érdekében hangoztatott. Révai ennél fogva József Attilával szembeni elfogultságát is csak az 50-es évek közepén küzdötte le, amikor – mint ahogy Bodnár György feltárja – a „harmónia és válság költője”-ként értelmezve őt, új utakat talált József Attila művének megértéséhez.

Kenyeres Zoltán tanulmányában érzékelteti Lukács magyar történelemhez és kultúrához való viszonyának különösségét és bonyolultságát. Főként két dolgra vezet vissza a lukácsi szemléletnek a magyar irodalommal kapcsolatos tévedéseit: elsősorban arra a tényre, hogy Lukács ítéletei, noha nemzeti irodalomról írt, nem annak öntörvényű fejlődésén és a ideologes nemzetközi összefüggéseken, hanem egy éteologikus felfogott világirodalom posztulátumain nyugodtak (Petőfit és Adyt egyoldalúan részesíti előnyben, abszolútizálja Déry Tibor és Illyés Gyula tevékenységét az 1945 utáni magyar irodalom megújításáért). A nagy marxista filozófus tévedései másrészt arra vezethetők vissza, hogy bár történelmi szempontok alapján értékelt, mégis problematikus volt a történelemszemlélete, amikor pl. az 1867-es kiegyezésben látta a belőle kiinduló társadalmi és szellemi-kulturális fejlődés minden hibájának forrását. Lukács utolsó évtizedének publicisztikai tevékenységét kutatva, Kenyeres hangoztatja Lukács értetlenségét a kortárs magyar irodalommal szemben. Ebben a vonatkozásban alig beszélhetünk esztétikája és kritikai gyakorlatára megegyezéséről.

Végül néhány kritikai megjegyzés a fordítással, illetve a könyv bibliográfiai és jegyzetapparátusával kapcsolatban. A válogatott bibliográfia (Botka Ferenc munkája) és a személyekről, folyóiratokról, történelmi-politikai eseményekről illetve társadalmi és irodalmi mozgalmakról szóló, hozzáértéssel összeállított kislexikon (Agárdi Péter munkája) a magyar irodalomban kevésbé jártas olvasó számára megbízható, nélkülözhetetlen segédeszköz. Sajnálatos azonban, hogy a szerzők általában lemondtak az idézetekkel való bizonyításról és az egyes cikkek első megjelenésének helyére sem utaltak. Így az irodalomtudomány iránt érdeklődő olvasó nehezen juthat el a forrásokig, illetve nehezebb bepillantást nyernie – a kort is figyelembe véve – a magyar irodalomtudományi kutatásba. Ha a lábjegyzeteket a jobb

olvashatóság érdekében hagyták el, fel kell tennünk a kérdést: miért kevertek olykor-olykor forrás-megjelöléseket egészében illetve részben a szövegbe? (487, 491, 510. l.) A cikkek, olvashatóságuk szempontjából, jelentékenyen különböznek egymástól, amit a fordítások színvonalkülönbségei, illetve a tanulmányok német nyelvi megformálása magyaráznak. Az ember azt szeretné, ha a német szöveg az eredetihez képest a lehetőség szerint a leginkább szövegű volna, mint amilyen Béládi Miklós és Kenyeres Zoltán munkáinak fordítása. Néhány cikk nyelvezete nehézkes és ter-

jengős. Helyenként fordítási következetlenségekkel, pontatlanságokkal találkozunk.

Eltételezve azonban ezektől a fogyatékoságtól, a szóban forgó kötet tartalmi és módszertani tekintetben egyaránt igényt tarthat a német olvasó fokozott figyelmére. Eredményesen járul hozzá a szocialista irodalomtudomány világméretű fáradozásaihoz, amelyeknek célja: tisztázni a szocialista irodalmi fejlődés elméletét és történetét az egyes országokban.

Georg Lück
(Berlin)

FENYŐ ISTÁN KÉT KÖNYVE

Figyelő szemmel. Bp. 1976. Szépirodalmi K. 537 l., Magyarság és emberi egyetemesség. Bp. 1979. Szépirodalmi K. 835 l.

Fenyő István 11. és 12. kötete megkívánja nemcsak az együttes bírálatot, hanem az irodalomtörténeti életmű egészében történő áttekintését is. Erre utalnak – első megközelítésben – a két kötet imponáló mennyiségi adatai: a *Figyelő szemmel* (a továbbiakban: FSz) 60 könyvbírálatot és 27 rádiójegyzetet, a *Magyarság és emberi egyetemesség* (a továbbiakban: MEE) 14 nagyobb írást (tanulmányt, recenziót) és 34 újabb rádiójegyzetet tartalmaz. De emellett szól a válogatás és a szerkesztés azonos elvrendszere is, valamint a frissebb kötet tanulmányainak kettős helyzete, hogy ti. jelentős hányaduk fejezete volt a reformkori sajtótörténetnek, bevezető tanulmánya az Eötvös-életműkiadásnak, ugyanakkor ezek az írások készülő korszak-monográfiák műhelydolgozatai is (MEE Utószó 834.).

Véletlen és szükségszerűség kapcsolatát tárgyalja Fenyő az FSz előszavában (6–7.), a kritikai munkáról szólva: „Egy-egy mű bírálatának elkészítése lehet tehát gyakran véletlen, alkalmi mozzanatok szülötte – összességük azonban óhatatlanul vissza kell hogy tükrözzön valaminő szerves egységet: egynemű gondolatrendszert, szellemi-etikai magatartáseszményt, célok és törekvések kohézióját.” Megváltoztatva persze a megváltoztatandókat, ugyanez áll Fenyő István pályájára is. Valóban véletlen szerencse, hogy – már érett irodalomtörténészként – részt vehetett a marxista szaktudomány nagy szintéziseiben az 1960-as, 1970-es években (kézikönyv, sajtó- és kritikátörténet), kritikusként pedig cselekvő értelmezője lehetett az előtte járók monográfiáinak (Király István, Pándi Pál és mások), átfogó tanul-

mányköteteknek (Szauder József, Szabolcsi Miklós, Nagy Péter, Kardos László, Németh G. Béla stb.), fontos kritikai kiadásoknak (Petőfi, Jókai és mások életművéből). A lehetőségek megvalósulásához azonban – s ez már a szükségszerűség mozzanata – ott kellett lennie Fenyő István irodalomtörténeti-kritikai alkatának, érdeklődésének, mesterségbeli tudásának, nyitottságának. A kétféle tevékenység közé kötőjel kívánczik. Ugyanígy rendkívül jellemző, mit értékel elődeiben és kortársaiban a bíráló: a témaválasztás fontosságától a forráskutatás alaposágán és a feldolgozás komplexitásán át a világos, követhető stílusig. Ezenközben – három korszakot elemezve a reformkorban, a Nyugat nemzedékeiben és a kortársakban – Fenyő István maga is életművet épített.

A korábban idézett „szellemi-etikai magatartáseszmény”-t a reformkorban találta meg, főként Kölcsey és a centralisták, jelesül Eötvös habitusában, működésében; magyarság és európaiság, hagyomány és korszerűség, ész és érzelem kiküzdött egységében. E nagy életművek előzményeit, gondolatviláguk csíraformáit kutatja az *Erdélyi Muzéum* évfolyamaiban, a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztése körüli belső harcokban, a kiteljesedő magyar liberalizmus gyakorlatát pedig legjobb sajtótörténeti tanulmányában, az *Athenaeum*ról írottban (MEE 219–349.). Utóbbiban figyelhetjük meg leginkább Fenyő látásmódjának és módszerének tiszta érvényesülését: a vegyes profilja miatt nehezen áttekinthető folyóirat anyagának vizsgálatát mindvégig összefogja a liberális nemzetfogalom kitűnően megragadott ér-

telmezése; a bíráló hazai valóság és a megvalósítási kívánt eszmerendszer közötti feszültség pólsai körül jól és hatásosan rendezhető el az *Athenaeum*-cikkek és -tanulmányok tömege.

Fenyő – erős eszme- és művelődéstörténeti irányultsága, áttekinthető műveltsége révén – írásai egymásutánjában biztos kézzel vonja meg a reformkor főbb problémaköreinek fejlődésvonalát, s mindezt a szerkesztéssel is aláhúzza, kiemeli. Ilyen például a romantikus zsenifogalom első hazai értelmezéseinek és alkalmazásának kísérlete az *Erdélyi Múzeum* hasábjain (Himfyt és Barcsay Ábrahámot állítva példának), majd a Csokonai-értékelés utóéletében. Melléje állítható az írói életmódok kutatása, Vitkovics Mihálynak a gazdálkodói életmódot dicsőítő ódájától (MEE 32–3.), az iparúzésnek, a kézművességnek és a mezővárosi fejlődésnek a *Tudományos Gyűjteményben* olvasható dicséretén át (MEE 105–7.) a folyóirat szerkesztő Vörösmartyban megtestesülő új, értelmiségi életforma vállalásáig (MEE 123–4.). A liberalizmuson nevelkedett, de azon túl is nőtt radikális világlátás kibontakozását Fenyő az elsők között elemezte újabb kötetének egyetlen régebbi keltezésű tanulmányában: A „mozgalomliteratúra” koncepciója Kazinczy Gábor írói körében (MEE 358–91.) Hatását jól mutatja, hogy az írócsoport körül azóta megélnékültek a kutatók; a Társalkodási Egylettől a Pilvax-kör felé ismét eszmetörténeti fővonalat rajzát kapjuk. A világnézeti fejlődés végpontján és esztétikai csúcán álló Petőfi *Magyar vagyok* c. versének elemzése kapcsán viszont a költőnek egy ritkábban hivatkozott, de a *Nemzeti dalig* ívelő verssorozata bontakozik, amelynek darabjaiban a liberális nacionalizmus és az ezt megtagadó-meghaladó elemek együttesen szerepelnek (MEE 562–4.).

Az alkalmazott módszer révén olyan írói életművek lényegi vonásaihoz is eljut az olvasó, amelyekkel ugyan a tanulmányok egyike sem foglalkozik tétélesen, de nélkülük a reformkorról újat és lényegeset mondani nem lehetséges. Ilyen a reformkor szellemi folyamataiban csaknem mindenütt jelenlévő Kölcsey és az itt főként lapszerkesztőként tárgyalt Vörösmarty életműve.

Igen rokonszenves vonás Fenyő irodalomszemléletében a „vagylagos” felfogás következetes elutasítása (tétélesen is Ady és Babits viszonya kapcsán: MEE 590–1.), melynek híve az egyazon történeti korban élt kiemelkedő személyiségek egyikét-másikat a többiek alábecsülésével igyekszik talapzatra emelni. Fenyő – akár a liberális reformellenzék különböző irányzatait tárgyalja, akár Deák és Eötvös kiegyezési koncepció-

ját taglalja, akár pedig Ady és Babits, vagy Vas István és Zelk Zoltán költészetét vizsgálja – helyett egybevet, összehasonlít, párhuzamot von, hatásokat és ellenhatásokat állapít meg – számos jó és fontos részlettel is bővítve eszmetörténeti ismereteinket. Ez utóbbiak sorából hadd hivatkozzunk itt példának a politikai szónok Eötvös mintáit és forrásait elemző, mintaszerű áttekinzésre, amely – remélhetően véglegesen – tisztázta Hegel és Eötvös viszonyát, a személyes ismeretség elemét is tartalmazó Guizot-párhuzamokat és az antik oráció hatását (MEE 429–36.).

Az eddig elmondottakhoz két, az MEE-kötet szerkesztését és válogatását illető megjegyzésünk lehet. Úgy véljük, a *Tudománytár* c. akadémiai folyóiratról szóló dolgozat helyett több okból célszerűbb lett volna a *Kritikai Lapok*ról írott tanulmány átvétele a sajtótörténetből. A *Tudománytár* elemzése mögött nem érezzük azt a határozott elvi alapozást, a Magyar Tudós Társaság célja, rendeltetése és vezetése körüli harcok rajzában, mint az említett *Athenaeum* vagy más folyóiratok esetében. Fenyő e háttérre másuttal ugyan (Sötér István akadémiai arcképeiről írva, FSz 489.), de így a folyóirat elemzése óhatatlanul inkább tartalmi ismertetéssé változott. A *Kritikai Lapok* felvétele viszont vezérmotívummá erősíthette volna az „írói respublica” eszméjét – és többet árult volna el azokból a kritikusi erőnyekből, amelyeket Fenyő a maga gyakorlata számára is követendőnek tart. Ugyancsak sajnálhatjuk – az utalásrendszer jobb lehetőségeinek kimaradt alkalmán –, hogy a szerző a kötetközlés előtt nem dolgozott tovább kéziratái egy részén, és több ponton, amelyeknél a kézikönyv-fejezetek jellege és követelményrendszere nem engedett annakidején részletezést, nem bontott ki most érintett vagy további problémákat, gondolatokat. Szívesen olvastunk volna (vö. MEE 483. és 492–3.) egybevetést a *Pesti Hírlap* képviselte publicisztika két korszakáról (a sajtótörténet *Pesti Hírlap*-fejezetét nem szerzőnk írta); talán juthatott volna tér a centralisták körén belül a megyében élő és politizáló Madách és Szentágh finomabb megkülönböztetésére az ún. doktrínérektől (uo. 493.) vagy Eötvös inségábrázolásai kapcsán szólni lehetett volna a válságos helyzetekben támadó népmozgalmak szépirodalmi ábrázolásainak kérdéseiről a *Magyarország 1514-ben* és *A növérek* lapjain (uo. 544–5.).

Fenyő István akkor sem tagadja meg, hogy fő kutatási területe a magyar nemzeti irodalom genezise, amikor XX. századi irodalmunk alkotóit, eszmetörténeti problémáit elemzi. Elemzéseiben

a folyamatjellegét hangsúlyozza, egyaránt ábrázolva azokat a messziről látszó vonulatokat és csak közelről felismerhető kapcsolódásokat, amelyek csupán az azonos nyelvi közegben és azonos művelődés- és eszméletörténeti hagyományban élő írói életműveket köthetik össze. Az érdeklődés irányítjára ehhez a reformkor maradandó ideáinak továbbértelmezése – anélkül persze, hogy anakronisztikus követelményeket támasztana. Fenyőnek Babits Adyval foglalkozó írásairól a Zrínyivel indult nagy nemzetnevelő költők sora is eszébe ötlik, valamint Kölcsey és Eötvös, hogy azután Babits morális örökösait szintén fellelje, Illyés Gyulában és Vas Istvánban (uo. 610.). Így lesz Illyés Gyula *Oroszország* c. „költői tudósítása” az Európát felfedező, az újat kutató XIX. századi útirajzok szellemi jogutódja – s természetesen megmarad a magyar szociográfia nagy fel lendülő korszaka egyik indító darabjának, az életművön belül pedig a *Puszták népe* és a Petőfi-könyv előlegezőjének (uo. 611–32.). A József Attila mellett feltűnt és pályát kezdett Zelk Zoltán lírájában Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály és Arany János olykor filológiai hitelességű, olykor élményszerű, néha pedig csak áttételes hatását látja: „... örököse és továbbépítője valami jellegzetesen magyarnak, hagyományosságában is újszerűnek.” (uo. 638.)

Reformkori ihletésű Fenyő publicisztika-felfogása is: nélkülözhetetlennek tartja, egységben látja irodalomtörténeti tevékenységével. Mindig örömmel regisztrálja, ha ennek rangos XX. századi megvalósulását üdvözölheti írónknál – Bálint Györgynél (FSz 173.), Tamási Áronnál (MEE 772–5.), Sőtér Istvánnál (FSz 48.), Vas Istvánnál (FSz 286.). Utóbbi helyen szinte definiálja is, mit ért – a szó eredeti, romlatlan jelentésében – publicisztikusságon: „... a szellemi készenlét frissességét. Az érdeklődésnek olthatatlan intenzitását, a szellemi dolgoknak és az életvagnak, a tetterőnek és a produkciók utáni sóvárgásnak ama magához szívó energiáját, amelyet az ő [ti. Vas István] nemzedékében Illés Endrénél és Németh Lászlónál érzékelhetünk igen magas hőfokon. S amely az újabb generációkban – miért, miért nem – megcsappant.” (Természetesen mindig megkülönbözteti ettől a fogalom mai közhasználatú, némileg pejoratív értelmezését: FSz 357.) Fenyő önmaga számára mindenesetre megtalálta a publicisztika műves formáját, a Magyar Rádió irodalmi folyóiratában önálló rovatként, *Figyelő szemmel* cím alatt. Nem véletlen tehát, hogy innen származik a kritikai kötet címe, sőt visszatér az MEE egyik alcímeként is. Ugyanezen

okból nem érthetünk egyet a napi kritikának azzal az állásfoglalásával, hogy túlzottnak tartották az utóbbi kötet „megterhelését” a rádiópublicisztikával. Egységes történeti és kritikai látásmód érvényesül bennük, szerves folytatásai a tanulmányoknak, szakrecenzióknak. A FSz egy-egy cikkéből az is megtudható, Sőtér István akadémiai arcképcsarnokának erőnyei (FSz 48.), Héra Zoltán törekvései közéleti esszékre (uo. 423–4.), Illés Endre krétarajzai (MEE 789.) adhatták – a klasszikus, történeti minták mellett – az indítást a sajátos rádiójegyzet kikísérletezéséhez. A kezdetben egy-egy könyv, cikk apropóján született „minielemezések”, a rádiós ismertetések hagyományos formáitól lassan elszakadva, egyre inkább kultúrpolitikai, általában a nemzeti tudat körébe vágó fejtegetésekké váltak, amelyek mindig fontosak, érdekesek és – híven Fenyő kritikai etikájához – jelenségre, elvre és nem személyre irányulók. Képesek ezek a kis írások arra, hogy szemléleti torzulásokra utaljanak (MEE 701–3.), hiányokat és ezáltal kutatói, kiadói feladatokat állapítsanak meg a magyar progresszív emigráció lexikon szerű feldolgozásának szükségességéről (uo. 718–20. és 735.) egy idegen nyelvekre is lefordítható, korszerű Rákóczi-életrajzon át (uo. 728.), mondjuk a *Kalevipoeg* teljes magyar fordításának sürgetéséig (uo. 778.).

A köteteknek nemcsak világlátása, irodalomszemlélete, de stílusa is egységes, egyéni. Szerzőnk tudja, hogy a legbonyolultabb eszméletörténeti problémákról is lehet mindenki számára követhetően, érthetően írni. Az MEE terjedelmes, 835 oldalnyi főszerkesztésében mindössze néhány olyan helyet találtunk, ahol tartalmi-fogalmi és ennek megfelelő stílusi vulgarizálást javíthatunk. Az 1860-as évek politikai életéről írva a „nemesi ellenzék” alkalmazása a felirati, majd a Deák-párt híveire nem a legszerencsésebb (546–7. 555.), a nőnevelés programja nem köthető egyértelműen Széchenyi nevéhez (324.), az „Európa színpadán” nem a költőt minősítő Petőfi-lelemény, hanem korabeli közhelymetafora (578.).

A valóban „figyelő szemmel” dolgozó irodalomtörténetésnek olyan meglátásai is lehetnek, amelyeket talán hajlamosak vagyunk szerencsés telitalálatnak is nevezni, de amelyek voltaképpen a tudományág problémáinak reális megítéléséből, az erővonalak helyes megvonásából származnak. Szauder József tanulmánykötetét méltatva, *utólag* teljesen nyilvánvalónak látszik a XVIII. és a XIX. század fordulójával foglalkozó kutatások megélnkülésének jövődölése (FSz 13. és kk.), – ma is érvényes viszont a Babbitól igényelt Ady-

szótár sürgetése (MEE 600.), és mindjobban látjuk, amit a szöveg nem tételesen tartalmaz ugyan, de számos részletével, utalásával sugall: a magyar reformkor jobb, elmélyültebb megértéséhez nélkülözhetetlen a Szauder József halála óta már csak reménybelinek nevezhető kritikai kiadás Kőlcsey Ferenc műveiből, a költő-gondolkodó életrajza és egy, róla készítendő korszerű monográfia.

BATA IMRE: VERES PÉTER

Bp. 1977. Szépirodalmi K. 300 l. (Arcok és vallomások)

Bata Imre a könyvében nehéz feladatra vállalkozott: alapkutatások híján kellett szintetizálnia, a műfaj és a sorozat célja viszont azt kívánta, hogy mondandóját a nagyközönség számára is követhető módon adja elő. Módszer és anyag találkozásának elméleti, intellektuális izgalma tehát már leparóltan, egyezményes tudásként kellett közölnie. Ami egy műhelytanulmányban jól kamatoztatható: az alapozás filológiai és értekelő mozzanatai, itt csak a háttérben, fedezetként lehetnek jelen. Előtérben egy eszmetörténeti szempont áll: „Veres Péter gondolkodásának kialakulása”.

Más szépiroknál meghökkentene ilyen közéletés, itt a jelenség természetének ismeretére vall.

Az életmű kétféle szövegtípus elemzését kívánta meg: a szociográfiai, szociológiai, elméleti és a lírai, valamint a kis- és nagyepikai írások követését. A gondolati és a szépirodalmi művek geneziséük következtében vonatkozathatóak egymásra; a szerző ebből a kölcsönhatásból egy irányt tart jobban meghatározónak: „Felfogván szellemi fejlődésének indítékait, megértettük epikai formáinak változatait is”.

A módszer azt sugallja, hogy az íróhoz csak a nem-szépirodalmi írásain keresztül juthatunk el. Az ajánlott útnak nagy előnye, hogy egy – állandóan fejlődő – fogalomrendszert, és ebből következő mobilis világlátást lehet vele meghatározni, s ez minősítheti az elbeszéléseket, regényeket. Azonban valószínű, hogy bár a kétféle szövegtípus magyarázza, értelmezi egymást, a szépirói tett nemcsak okozata az okként is felfogható elméleti írásoknak, hanem azok meghaladására tett művészi erőfeszítés is.

Ennek az alapozó, tudatosan behatárolt vizsgálódásnak az eredményei – az említett összefüggések miatt – korántsem zártak, ismeretükben,

Fenyő István esetében a jövőt illetően nincs szükség recenziói találgatásra vagy jóslgatásra. Amilyen világosan és céltudatosan épült eddigi életműve, ugyanolyan egyértelműen jelölte meg önmaga számára a centralisták és a nyugatosok korszakmonográfiáiban a soron következő szintézis-feladatokat. Várjuk mielőbbi megvalósulását.

Kerényi Ferenc

rájuk építve már könnyebben megírható az a könyv, mely a sajátosan Veres Péter-i esztétikum jellemzését is megoldja.

Ami a gondolkodás karakterének geneziséét illeti, feltárásában Bata Imre jó ösztönnel tájékozik. A személyes, a családi élmények mellett fontos szerepet tulajdonít az újvárosi Földművelő Egylet könyvtárának, annak a szellemnek, hatásnak, mely a helyi Független Szocialista Párt felől érte. Ezt a képet módosíthatja, differenciálhatja majd a levelezés földolgozása, s az említett könyvtár katalógusának rekonstruálása. Az író használta „tenyészet” fogalmat például sűrűn alkalmazza a tanulmány is, érzékeltetvén forrásvidékét és minősítvén vele Veres Péter szociológiai koncepcióját, amiből arra következtet, hogy korai munkáiban (főleg *Az Alföld parasztságában*) a „romantikus antikapitalizmus” lett a világszemlélet domináns eleme. Ennek jogos bírálata bizonyára érvényesebb lenne, ha kifejeződne benne annak tudata, hogy a Veres Péter által észlelt körtüneteket máig sem heverte ki a világ, a „romantikus” aggodalmak, diagnózisok és elképzelések tehát túlmutatnak fogamzásuk pillanatán. A *paraszti jövődőt* például valóban nem igazolta a történelem, de óvásainak létjogát, szándékának tisztességét azóta vitapartneri is belátták. A sokszor fölemlgetett lírai fogantatás nem engedí, hogy e művek csak elméleti szövegeknek minősítsenek, valami emberi érték, történelmi érdem akkor is marad bennük, ha elméleti negatívumokat levonja az ember. Érinti ez a bíráló megállapítások érvényét is.

Ismeretes, hogy Veres Péter csak kemény küzdelemben tudott úrrá lenni korlátozó, bénító viszonyain. Bata Imrének tehát nem egy zavartalan evolúciót kellett feltárni, hanem több újrakezdéssel kiküzdött, zaklatott gondolati fejlődés folya-

mát. Bata e folyamatot a Veres Péter céljaiban is ott levő, de később körvonalazódott, aztán letisztult eszmerendszer felől tekintti át, megértve a küzdelem, a vívódás okozta torzulásokat, de éberren minősítve is azokat.

A *szépiró* felrajzolását másodrangú feladatként kezeli, ökonomikusan, kontúrosan oldja meg, de korántsem végérvényesen. Igaz, az epika-teremtő Veres Péter nem adja könnyen önmagát, s elfogadható lehet, hogy a politika alakulása is az íráshoz térítette, mégis leegyszerűsítőnek mutatkozik a kijelentés: „Azért lett író, mert nem tudott politikussá lenni”. Az a megállapítás, hogy Veres Péterben „semmi nem volt az irodalmi emberből”, – akár igaz is lehet, de ez sem teheti kétségesé, hogy magát írónak tudta, halálig küzdött írói lehetőségeinek szépirói kibontakozásáért; írt verset, epikát, s köztük jó epikát. Ha csak ember-és környezet-leíró tehetségének nem vitatható erejét ismernők el, ez is elég volna, hogy író voltának latolgatása helyett sajátosságaira figyeljünk.

Fontos, alapvető megfigyelésekkel vonatkoztatja egymásra Bata Imre az epikát, a szociológiát és a tanulmányt. Megállapításai előremutatóak és a továbbgondolást segítik elő. Ezek szerint *Az Alföld parasztsága a Falusi krónikával* tart rokonságot, ez meg *A Balogh család története*-nek különös előzménye. Ez a láthatatlan összeköttetés fontosnak látszik; később, *A Balogh család történetéről* írva is előzményül emlegeti a *Falusi krónikát*, s a *Gyepsorról* szólván is a másik írás-csoportra utal: „Nem a szegénységet akarta kifejezni, hanem arra a kérdésre keresett választ, amit elméleti írásaiban is feltett: 'Hogyan maradhatott meg a nép ilyen nyomorúságban?' A megtalált válasz lett aztán a kompozíció alapelve”. Eligazítóak azok a megjegyzések is, amelyek arról tájékoztatnak, hogy mikor halad „az önéletrajz ívén” Veres Péter.

A korai regényekről, szabadversekről szűkszavúan tudósít a könyv, az elemző-értelmező kedvet *A Balogh család története*, s még inkább *A kellelten leány* hozza meg, a legszívesebben azonban a novelláiról beszél. Már a *Gyepsort* méltatván is szól az esztétikai gondolkodásról, az alakításról, szerkesztésről, a determináltságáról, a hang-

ról, humorról, az időkezelésről, a stílusról, zsáner-ről; legtöbbet mégis a *Laciról* és *A csatlósról* tudunk meg. Az értelmezéseknek a tartalomra vonatkozó utalásai sokkal toleránsabbak, mint mikor a tanulmányok bíráltattak; az elemzések hangja egyre emelkedettebbé válik, különösen majd később, mikor az öreg Veres Péter bölcs írásairól beszél. Ez a bensőségesebb stílus azonban nem homályosítja el alapvető megállapításait: a jelentés többszintű, a történeten túlmutató, „nem az események az igazán érdekesekek, hanem a változás helyzetének – a határhelyzeteknek! – függvényében működő személyiség drámája”... S összefoglalásában a Veres Péter-i epika jellemzőinek áttekintését is megkísérli.

Tanulságos könyv a Bata Imréé, új lehetőségekre figyelmeztet. Az egyik a tanulmányok-szociográfiák részletes fejlődés- és eszmetörténeti földolgozás lehet, amely a belső, pontos fejlődési vonal mellett a kor hasonló típusú szövegeihez való kapcsolódást is földeríti, s kimutatja, hogy a fejlődő eszmerendszer egy állapotával milyen relációban van valamely, erre vonatkozatható epikus szöveg: mikor épül rá, mikor *haladja azt meg*. Ez azonban megköveteli az író – már említett – poétikai-esztétikai igényű megértését. Veres Péter epikájáról gondolkodván feltűnő, hogy irodalom-elméletünk, esztétikai gondolkodásunk nehezen mozdul az ilyen típusú szövegek felé, nincs kidolgozva az a fogalomrendszer, amellyel nemcsak Veres Pétert, hanem például Móricz Zsigmondot is termékenyebben elemezhetnénk. Valószínű, hogy új, adekvátabb fogalmakra is szükség lenne, a poétikai iskolák hódításának értéke erre való alkalmasságunktól aligha lehet független. A *Laci* szövegvilága például egyszerűnek tűnik, pontos leírása azonban alapfeltétele annak, hogy az intuitíve érzett, vélt többletjelentés, az antropomorfizáltságból sugárzó esztétikai üzenet, a személyiségnek a nembeliségbe való transzponáltsága fogalmilag is követhetővé váljék. S bár előre megjósolni lehetetlen, hogy (például) Veres Péter írásai engednek-e egy ilyen típusú megközelítésnek, a nem-et csak a probatum est eredménytelensége mondhatja ki.

Kovács Kristóf András

BABITS-SZILASI LEVELEZÉSE

Dokumentumok. Összeáll., közreadja és a bevezetőt írta: Gál István. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Kelevéz Ágnes. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa. Bp. 1980. 238 l.

A dokumentumkötet az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Babits-Szilasi levelezés teljes kiadása; tartalmazza Szilasi Mórincné, (a filozófus Szilasi Vilmos édesanyja), Szilasi Vilmos és Szilasi Vilmosné leveleit Babits Mihályhoz és Babits Mihályné Török Sophie-hoz, valamint Babits és felesége a Szilasi-házaspárhoz írott leveleit.

Az 1889-ben született és 1966-ban elhunyt nemzetközi hírnű filozófus, (1947-től haláláig – Husserl és Heidegger után – a freiburgi egyetem filozófiaprofesszora), a század második évtizedétől szoros barátságba került Babits Mihállyal. Barátságuk levélváltások és olykori személyes találkozások révén azután is fennmaradt, hogy a filozófus 1919 őszén az emigrációba kényszerült.

Mindezek részleteiről Gál Istvánnak a dokumentumkötet elé írt adatgazdag és színes bevezetőjében olvashatunk, s ugyanő hívja fel a figyelmet Babits tájékozódására az újabb német filozófia – Emil Lask, utóbb, a húszas években pedig Husserl és Heidegger – iránt. Az utóbbival 1922-ben, Freiburgban, Szilasiék vendégeként, személyesen is megismerkedik.

Sajnos a bevezető nem tartja meg kezdeti logikáját. Nem a tárgyhoz tartozó adatokat olvashatunk Babits és Thomas Mann (s más német írók) kapcsolatáról, anélkül, hogy a kiadvány mindezt részletesebben dokumentálná. Majd a levelezésanyag hazakerülésének – dokumentált – történetét ismerjük meg.

Aligha véletlen, hogy kettejük kapcsolata Babits ama levelével kezdődik, amelyben melegen gratulál Szilasinak Platón-könyvéhez. Hiszen Babitsnak ekkor már (első levelének kelte: Fogaras, 1910. április 5.) az önnön alkatára formált antikvitás-élmény költészete egyik meghatározó eleme lett. S az is érthető, hogy Szilasi ez év őszén – Babitshoz írt terjedelmes levelében – méltatja és elemzi a *Laodameiát*.

Babits Pestközelbe költözésével a levelezés jobbára üzenetváltásokra redukálódik. Az irodalmi értékű információk pedig Szilasi emigrációja után meglehetősen gyérek a levelekben. Babits rossz levélíró (Szilasi „grafomán” hajlama a levelezés egészét egyoldalúvá teszi), mindenesetre intenzív levélváltásokra csak a költő és felesége első látogatása előkészítésének idején (1922-ben) kerül sor. (Ez az út ihlette Babits *Németek* című,

– a kötet függelékében is olvasható – esszéjét.)

A Freiburg–Feldafingi látogatás után, 1924 nyaráig főleg Szilasi ír és Török Sophie válaszol. Babits találkozások utáni első terjedelmesebb levele (1924. június 16.) pedig egzisztenciális gondok mellett a nemzedéki kérdésről; a költőt érő támadásokról szólnak. Majd ismét Szilasi és neje – irodalomtörténeti szempontból nem különösen érdekes – levelei vezetnek a Babits-házaspár 1925. augusztusi, feldafingi látogatásához.

A találkozó után folytatódik a csaknem egyoldalú levelezés, Babits közben elkészült az *Oedipus király* fordításával, amit megküld barátjának. Szilasi hommage-levelében köszöni meg a művet, (1926. február 6.), az irodalom, a görögység és költőbarátja iránti értő rajongással. 1926. július 17-i levelében pedig Babits németül megjelent novelláskötetét (*Kentaurenschlacht*, Berlin 1926.) dicséri.

Kettejük barátságának *ethoszára* mutat rá az az 1927. február 3-i Szilasi-level, amelyben a filozófus megemlíti, hogy anyósa az ő tudta nélkül, de rá történt hivatkozással – írt Babitsnak, mint a Baumgarten-alapítvány ekkor kinevezett kurátorának, Déry Tibor érdekében. „Azt nem tilthatom meg senkinek, – főleg ha nem kérdez, hogy mit tegyen, mit ne –, de a rám való hivatkozás ellen határozottan tiltakoznom kell. – Déryről való véleményemet ismered, – azt nem is akarom dezavualni. Én őt rendkívüli tehetségnek és nagyszerű embernek tartom, szeretem műveit, bámulom erkölcsi bátorságát, kitartását, meggyőződés hűségét – de még álmomban sem jutott volna eszembe téged meggyőződésbeli kérdésben bárhogyan is befolyásolni akarni, s meg is vagyok róla győződve – és ez irántad való tiszteletemnek egyik nagy motívuma –, hogy te minden oly befolyás számára hozzáférhetetlen vagy. Hosszú barátságunk egyik alapja egymás meggyőződéseinek teljes tisztelete. S nem hogy veled szemben nem, de soha senkivel szemben sem gyakoroltam a lelkiismereti kérdésekben való befolyásolás undok mesterességét. [. . .], (107.) – Amit a nagytőkés családtól függetlenül rokontól (Szilasiné és Déry unokatestvérek voltak) megtagadott Szilasi, megtette egy 1919-es múltjáért félreállított jó barát, a bizantológus Czebe Gyula érdekében,

nem Babitsot befolyásolandó, csupán pártolóan tájékoztatandó. – S kettejük barátságának ugyan-
ézt az ethoszát minősíti más oldalról az a *mélyen-
szántó, rajongó*, és egyben *kritikus* értékelés,
amelyet Szilasi 1927. május 20-i levelében a
Halálfiáról, a néki elküldött, „gyönyörű hús-
vétí ajándékról” ad. És Babits szempontjából
lényeges az is, amit ő küld el – 1927. novem-
ber 26-i levelének tanúsága szerint is – szüle-
tésznap ajándék gyanánt a költőnek: Heidegger
Sein und Zeit-jét. Meg utóbb egy – a kötet
függelékében újra közölt – cikket: *Az írás-
tudók úrulása (Levél Babits Mihályhoz)*. Az írás
vita Babits azonos című tanulmányával, (Nyugat,
1928. II. k. 355–376.) Szilasi cikke pedig a fo-
lyóirat 1929. évi első kötetében (474–478. l.)
jelent meg.

Szilasi írásának – amely bevallottan Husserl
vizsgálatához és Heidegger egzisztenciális ontoló-
giájához kapcsolódik, (186. l.) –, központi kér-
dése az igazságfogalom, melynek egyik fő bizony-
talansági tényezőjét – hivatkozásaival Platónig
visszamenve – a *szavak hűtlenségében* látja, –
„Platón avval vádolja a szavakat (Phaidrosz 247
d), hogy mint kimondott szavak már semminő
viszonyban nincsenek avval a konkrét valósággal,
melyet egy igaz élet a maga láttatásában kimond,
s hogy mindig fennáll a veszély, hogy ily szavak
egyszerűen utánamonthatókká válnak, anélkül,
hogy eredeti hivatásukat, a láttatást teljesítenék,
elárulva apjukat.” (182.)

Ez az a tétel, amellyel Babits bizonytalanságot egyet-
értett. Hiszen a szavak hűtlenségének, megbízha-
talanságának felpanaszolása – összefüggésben
önnön költői tehetsége iránti kétségeivel, a tehet-
ség elapadásától való rettegetésével –, a babitsi élet-
mű örök kérdése. – Persze, Szilasi megközelítése
nem a költőé, hanem a filozófusé, módszere pe-
dig kifejezetten ismeretelméleti, amennyiben a
szavak és az igazság viszonyát vizsgálja. Bár éppen
a Babits-lírában ez a kérdés, (*részben* utóbb talán
Heidegger és Szilasi gondolataitól is megterméke-
nyülve), hangsúlyosnak mutatkozik. Szilasi
ugyanis így folytatja gondolatmenetét: „A szó,
mely nem láttat, nem is érhető. S így valóban ott
tartunk már, hogy nem értjük meg egymás be-
szédjét sem.” (183) – Ez pedig – *költői szinten*
– megfelel annak a kérdéskörnek, amely – a
jelzett úton – a *Jónás könyve és Imája* felé mu-
tat. És *Jónás könyvében* találjuk meg gondolati
párhuzamát Szilasi azon heideggeri tételének is,
misperint az igazsághoz a Végtelenség és az Időt-
lenség hiányát átérző, történelmibe vetett, véges

emberi lét, pontosabban e *talmi létező* feladatfel-
ismerése és feladatvállalása vezet. Az igazság per-
sze – ebben az értelemben – nagyon is korhoz,
az *adott* emberi léthez kötött fogalom. Nem ver-
senghet Szent Ágoston (és a *Sziget és tenger*
Babitsa) *örök* igazságfogalmával. Ám nagyon is
közel áll Jónás könyvének „antiromantikus” tör-
ténelemszemléletéhez. Természetesen az Úr –
végső soron Jónás által is elfogadott – álláspontjá-
ról van szó. S ha ehhez még meggondoljuk, hogy
az isteni kegyelmet Jónás könyvében *csak a jövő*
igazolja; úgy némi sarkítással elmondható: *Jónás*
könyvének Babitsa közel állhat esetleg a *Lét és*
időt író Heideggerhez is (leszámítva persze a filo-
zófus ekkori ateizmusát), nem csupán Szent
Ágostonhoz vagy Bergsonhoz. – Az *egyszeri*,
adott történelmi helyzetébe vetett ember – Szi-
lasi által hangsúlyozott – *aktivitása* pedig szintén
akár a megleckézettett Jónásra is előre mutathat:
„Az igazság halandó volta tanít meg arra, hogy
senki sem tudja feladatainkat helyettünk elvé-
gezni, s igazságok átadásával egész generációkat
a tételek hangoztatásának és nem radikális követé-
sének kényelmességében kötelezettségeitől fel-
menteni.” (185) Az írástudó számára pedig „A
láttatás és elkötelezés művészi feltételei, hogy
megtalálja a szavakat, melyek mindnyájunknak
érthetőek. Hogy felfedezi a láthatóvá tevés módját
s megmutatja az embernek magamagát s a világot,
melyben él.” (189) – S a szavak, ama „rég
hang”, régi költői biztonság megtalálásáért kö-
nyörög a költő majd *Jónás imájában*.

Ám ez – figyelmeztet Szilasi –, nem érte-
mezhető mezeven. Az írástudó, „mint Platón a
Szophiszteszben mondja, maga is mindig útban
van, sohasem megérkezett. Így maga sincs so-
ha abban a dogmatikus biztonságban, melyet a
naiv követelmény tőle, mint vezetőtől elvár.”
(191) Babits ismerte – s nem csak a *doktrinér*
Jónás karikatúrájának elkészítésekor – ennek
igazságát. Hiszen már 1920-ban, a *Tanulmány*
Adyról soraiban így érvel: „A profétaság nem a
hirdetett igék igazságában vagy éppen jövődö-
mondások teljesülésében rejlik; mert ami ezekben
lényeges, az kívül esik az igazság és idő kate-
góriáin. [...]” (Babits Mihály: *Esszék, tanul-
mányok*, Bp. 1978. I. 678. l.)

Mindez aláhúzza Szilasi Babitshoz írott „le-
vél-tanulmányának” záró szavait: „... e sorok
segítőcsapatul vannak szánya abban a tiszteltre-
mélto harcban, melyet most újra a falak rombolá-
sára indítottál [...]” (192) – Majd újabb kéz-
irat érkezik Szilasitól: *Edmund Husserl; tanul-*

mány a filozófus 70. születésnapja alkalmából. (Ny. 1930. I. 521–532. I. Szövege a jelen kötet függelékében is.)

A további Szilasi–Török Sophie-levélváltások – a Babits-házaspár 1934. októberi, Szilasiéknál tett brissagói látogatásáig nem Babits, hanem felesége irodalmi munkásságára vet fényt, kivált Szilasinak avval az 1934. június 5-i, Asconából írott levelével, amelyben Török Sophie *Hintz tanársegéd úr* című regényét elemzi. (Sajnos az 1934. októberi, brissagói út – Babitsot illető – irodalmi hozadékról sem a bevezető, sem a jegyzet nem tájékoztat. Annyi ide kívánczik, hogy itt, a Lago Maggiore fölött, a Villa Leoncavallo – a kiadványban fényképen is látható – festői környezetben írta a költő *A gonosz hortenziákat*; a Nyugat-beli *Könyvről könyvre* rovatának 1934. november 16-án megjelent miniatűr esszé-remekait; erre az útra utal vissza a Csinszka elsirató, *Furcsa elmenni Déltre* kezdetű, 1934 novemberében írott költemény, valamint itteni ihletettségu az 1935-ben készült, *Délszaki emlék* című verse.)

A brissagói út után újra Szilasi-levelek követik egymást; közöttük *Az európai irodalom történetét*, majd az *Ezüstkort* értékelő írások. Utóbb pedig az aggodó levelek Babits gégeműtét utáni lábadozása idején. S a szívből jövő újabb és újabb invitálások sora. Így került sor Babits utolsó találkozására a Szilasi-házaspárral 1940 áprilisában, a San Remo díj átvétele után, mikor – eleget téve a meghívásoknak – Bordigherából feleségével és Ildikó lányával elutazott Brissagóba. – Ez az út lehetett Babits Mihály életében az utolsó fény, mielőtt betegsége végzetes stádiumba jutott. (Ottani időzésük emléke Babitsot 1940 májusában még egyszer levélírássá sarkallta.)

Ezután már csak a passio dokumentumai maradtak hátra. Török Sophie drámai levele Szilasi-néhoz 1941. július 12-én, amelyben életük utolsó tizenöt hónapjáról, a Babitsot *elárasztó* betegségek sokaságáról számol be megrendítően. Majd augusztus 11-én Szilasi, 12-én felesége kondoleáló levele.

S még egy levél. Amit Szilasi írt 1942. augusztus 3-án Török Sophie-hoz, még egyszer – mintegy összegezve – Babitshoz fűződő baráti szeretetének a halálon túl is megmaradó lényegét. „Én már arra a nagy szellemre, aki egyszer köztünk volt, és barátom volt, alig merek, mint barátokra emlékezni. A méretek úgy eltolódtak. – Amíg élő test volt, kötötték őt is a mindennapi élet sokszerű szálai, s a véletlen szerencse összekapcsolhatta vele. Ma már oly nagy árny, mint az emberiség legnagyobbjai. Ha nevét mondom, olyan

mintha azt mondanám: Dante vagy Shakespeare. Ez az igazibb élete. Mily groteszkül túlozza magát az ember, ha ily tiszta szellemmé vált óriási jellemséggel szemben baráti kötelékekre hivatkozik. – mégis mily lényeges része kicsiny életünknek ez a kiténtetés.” (175–176).

Külön kell méltatnunk – és némileg bírálunk – a sajtó alá rendező és a jegyzeteket készítő Kelevéz Ágnes munkáját. Első nagyobb-szabású textológiai művét tartjuk kézben; és hogy részt vállalt abban, hogy ez a Babits-életrajz és helyenként az életmű szempontjából is igen fontos vállalkozás megjelenjen, ezért őszinte megbecsülést érdemel. Jegyzetelésében azonban nem mindig tesz különbséget fontos és kevésbé fontos tényezők között, és helyenként nem is törekedett a valóban magyarázatra szoruló dolgok kiderítésére. Hogy ki volt Plátón vagy Szokratész, megtalálható a közhasználatú lexikonban. Kár jegyzetelni. Arra azonban például, hogy mi a *sophrosyne*, (40.), a szakemberek zöme sem tud kápásból válaszolni. – Kár volt felhívni továbbá magától értetődő dolgokra a figyelmet. Megtudjuk – helyesen – például azt, hogy Babits és Szilasi – a költő Pestközébe költözésétől – telefon híján cédulákon érintkeztek egymással. Kár azonban még arra is kiokosítani az olvasót, hogy „A kapcsolattartásnak ez a módja megszűnik 1919-ben, Szilasi emigrálása után.” (212) – Foghíjasok néhol a jegyzetek szakirodalmi hivatkozásai is. Babits tanárkodásáról szóló irodalom gyanánt megemlítendő lett volna Éder Zoltán egy kis közleménye (It 1962. 138–146.) mellett, *Babits a katedrán* című könyve. – Wildner Ödön nevénel *pontos* – névmutató a 214. lapon tett hivatkozást a 212. lapra utalja. – Wildner Ödön nevénel meg kellett volna említeni, hogy övé – mindmáig – a legirodalmibb Zarathustra-fordítás, hiszen e mű a fiatal Babitsra – bár eredetiben olvasta, és fordításába is belekezdett –, nagy hatást gyakorolt. – Nem lett volna szabad kritikátlanul hinni még Szilasi jegyzetének sem. Midőn Babits egy nyilvánvalóan 1927 karácsonya táján írott levelében új verseskönyvet ígér, – bár Szilasi a levélre odaírta, hogy *Sziget és tenger*, (117) ám a jegyzetben ezt *helyesbíteni kellett volna*, hisz ez a kötet 1925-ben jelent meg. Nyilvánvalóan a *Versek 1902–1927* című gyűjteményes kötetről lehet csak szó, amely 1928-ban jelent meg, és amely jórészt tartalmazta az 1929-ben önállóan is közreadott, *Az istenek hainak, az ember él*

kötet verseit. – Általában több gondot kellett volna fordítani arra, hogy a levelekben említett nevek kisebb számban maradjanak felderítetlenek. És – noha Kelevéz Ágnes ismeretei igen sokrétűek –, még több gondot kellett volna fordítani az irodalmi háttér magyarázatára. – Szilasi 1929. szeptember 6-i levele kapcsán a jegyzetben például, felsorolandók lettek volna az ekkori Babits elleni támadások; s nem került volna fáradságba megállapítani, hogy a 126. levélben (1939. augusztus 21.) Szilasi által említett Babits-cikk csak a

Németh László *Kisebbségbenjével* szemben kiálló *Pajzzsal és dárdával* lehetett. (Nyug. 1939. II. augusztus). – S jobban ügyelni kellett volna, a jegyzetelés technikai részére is. (Egy – a 125. levélben levő – kitélt példál a 124. levél jegyzetében magyaráz.)

Végezetül: a képtördelés következtében a 109. laptól kezdve egy oldallal, a 160. laptól kezdve két oldallal tolódtak el hátrafelé a névmutató lap-szám-adatai. Az ezt közlő cédula megléte az egyes kötetekben esetleges.

Melcer Tibor

Pavli Rvbigalli Pannonii Carmina. Edidit Miloslavs Okál. Leipzig, 1980. BSG B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, XVIII, 61 l. (Bibliotheca Scriptorvm Graecorum et Romanorum Teubneriana)

A híres Teubner-sorozat már megindulásától kiad középkori és humanista latin alkotásokat is, például Thuskillus középkori pokoljárás-vízióját, Lorenzo Valla írásait, Georgius Haloinusnak a latin nyelv restaurálásáról való humanista elmékedéseit. Ebbe a sorba illeszkedik Okál Rubigallus-kiadása is.

Paulus Rubigallus (eredeti családi néven Rothán) annak a felsőmagyarországi német patricus polgárságnak a sarja, mely a németországi (főleg wittenbergi) egyetemekre járó magyarországi tanulók nagy tömegét adta. Kőrömbányán született 1520 körül, Wittenbergben Joachim Camerarius és Melancthon tanítványa volt. Valószínűleg már otthon is jó oktatásban részesülhetett, mert már 1537-ben, egy évvel az egyetemre való beiratkozása után kiadta első, gördülékeny és jó latinságra valló distichonokban írt művét, a *Querela Pannoniae ad Germaniam* című buzdító iratot, melyben a törököktől megsarcolt ország keserveit panaszolja el és felszólítja a németiséget a segítségre. Ennek a műfajnak nagy hagyománya volt a magyarországi latin verselők között, gondoljunk csak PISO Jakab és Nagyszombati Márton hasonló írásaira. Újabb költői munkával hét év múlva jelentkezik, mikor meghatározhatatlan körülmények között részt vesz a Szapolyai János halála után a csecsemő János Zsigmond részére fejedelemséget kérő konstantinápolyi követségben. Ennek az útnak köszönhető műve a *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani*, mely a legjobb klasszikus és humanista útleírásai közhelyekre épülve, újból csak a törökök szörnyűségei és vad kegyetlenségét mutatja be, megújítva ezzel

előző versezetének témáját. A következő évben követi e műveket egy újabb panaszirat, az *Epistola Pannoniae ad Germaniam recens scripta*. Egyetemi éveit alatt írta meg művei döntő többségét. Az eddig említettek kivül még három műfajban alkotott ez idő szerint: a Hodoeporiconhoz csatolt egy Vergiliust imitáló eclogát; ebben Satyriscus, egy Kárpátokbéli pásztor siratja el a törököktől megtizedelt nyáját és magát, hogy el kell vándorolnia a sanyargatások miatt hazájából. A másik két műfaj valószínűleg iskolai feladat lehetett: négy epitaphium-epigramma, (kettő Husz János, kettő pedig Prágai Jeromos mártírok dicséretére); valamint két szapphói versszakokban írt himnusz Krisztushoz, illetve Szent István mártírhoz. Eme alkotásai jóval kevésbé sikerültek, mint az előbb említettek: ott hatalmas antik hagyományyagra támaszkodhatott (főleg Vergilius és Ovidius), ezenkívül a személyesebb (és Melancthonék által is támogatott) indíttatás is segíthette költői vénáját; az epigrammák és a himnuszok esetében azonban, szinte csakis a humanista közhelyekre és a Bibliára építhetett, s költői eredetiséggel nem rendelkezvén csak középszerű versezeteket tudott létrehozni. Újabb írásokat közel három évtizednyi hallgatás és kincstári hivatalnoki munka után ad közre; s ekkor már a lutheránus vallási mozgalom adja a kezébe a tollat: két változatban is latin distichonokba foglalja a 23. zsoltárt (Az Úr énnekem őriző pásztorom) a Hétvárosi Confessio Meltzer Gergely-féle kiadása számára. Ez a zsoltár különösen népszerű volt a lutheránus humanisták között béketűrő helytállásra szólító tartalma miatt, Rubigalluson kívül ezekben az években három német humanista is elégius versformákba öltözteti (hasonló sikerrel): Jakob Micyllus, Johann Stigel és Jakob Latomus.

Milosláv Okál, a nagy cseh neolatinista generáció (Jan Martinek, Dana Martinkova és Anton

Vantúch) egyik tagja, rendkívül alapos kutatómunkával és hatalmas klasszikus és humanista ismeretanyagra támaszkodva adta közre Rubigallus opusculumait. Bevezetésében leírja Rubigallus életútját, s a Teubner-kiadások legjobb hagyományai szerint részletezi a különböző forrásokat, jól használható bibliográfiát ad a szerző szempontjából fontos írásokhoz, imponáló teljességgel tárja fel az antik és későbbi reminiscenciákat.

Természetesen szükséges volna a jelentősebb humanista költők (Janus Secundus, Marullus, Janus Pannonius, Conradus Celtis) írásainak kritikai kiadására is sort keríteni.

Uray Piroska

Bécsy Tamás: A drámaelmélet és dramaturgia Csokonai műveiben. Bp. 1980. Akadémiai K. 111 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 98.)

Bécsy Tamás világosan körülhatárolt, jól indokolt elméleti szempontok szerint vizsgálja Csokonai négy drámáját: a *Tempefőit*, a *Gerson*t, a *Culturát* és a *Karnyónét*. A bevezető fejezetben a drámaelmélet és a dramaturgia köreit tisztázza; majd az elemzésben hasznosítja elméleti szempontjait. „Röviden úgy mondhatjuk, hogy a drámaelmélet a bemutatottban érvényesülő törvényszerűségekkel, a dramaturgia a bemutatásban érvényesülő törvényszerűségekkel foglalkozik”; majd tágabb szinten tekintve megállapítja, hogy a „drámaelméleti törvényszerűségek az általánost, a lényegyet szervezik a művekben, a dramaturgiaiak az egyedit, a jelenséget; e kettő egy konkrét műben a törvényszerűségek különösségének szféráját alkotja.” (17. és 21.) Ily módon, minthogy a drámaelméleti törvényszerűségek közvetlenebbül kapcsolódnak az éleltényekhez, e problémakör inkább a „mit”, míg a dramaturgiai, közvetettebb meghatározottság inkább a „hogyan” problémaköréhez tartozik (16, 18.). Ezért – mint írja – az elemzésben és az értékelésben pontosabban elkülöníthetők a „jól megcsinált”, dramaturgiai szempontból jól megoldott, de a valóságtól, az általános nagy problémáktól idegen és üres művek a fontos, lényeges kérdéseket drámaelméleti szinten jól megragadó, de dramaturgiájukban gyengébb alkotásoktól – s így az utóbbiak az esztétikai értékrendszerben megelőzik az előbbieket. A szerző többször és nyomatékosan hangsúlyozza, hogy e két szabályrendszer a művekben egységben jelenik meg; az elkülönítés az elemző munka feladata. Csokonai drámáit ún. középpontos mo-

dellként vizsgálja: e darabokban az összes szituáció egy kérdéskörhöz kapcsolódik, ekörül szerveződnek a viszonyrendszerek (12, 14.). Szempontjait és módszerét – elméletben és az elemzésekben – jónak, termékenynek tartjuk; kétkedőbbek vagyunk viszont a belőlük levont értéktételek elválaszthatósága iránt. Az író ui. – jelen esetben Csokonai – a műnem megválasztásával megválasztotta a nézőpontot, a bemutatott éleltényekhez való viszonyt; azaz nemcsak a „mit”, hanem a „hogyan” rendjét is – ennyiben tehát „kötelező” számára a könyvben dramaturgiainak nevezett szabályrendszer betartása. Azt gondoljuk, hogy (Horváth János kifejezésével élve) a „kulturális szempont” Csokonainál nem vált, nem válhatott jó drámaszervező elvvé; azt gondoljuk, hogy Csokonai látásmódjában a kulturális problémakörökből származó szituációk csak kevésbé és csak részletekben feleltek meg a drámai műnem lényeges sajátosságainak. Az elemzésben – jól – kimutatott nem-drámai elemek sokasága világosan tanúsodik erről. Mégpedig nemcsak a szerkezetet megbontó lírai elemek (49–50, 59–60, 72, 80.), hanem a Bécsy Tamás által kevésbé elemzett epikus vonások is. Szauder József figyelmeztetett a mellékszereplők epikus bemutatására (Tempefői satirikus körképe a játékos magyar világról. In: *Az este és Az álom* Bp. 1970. 205.), a „tárgyiasan-életképszerűen” megrajzolt helyzetekre, amely mögött egy, Csokonaira általánosan is jellemző alkotói magatartást látunk. Azt, hogy a bemutatott „éleltények”: a kulturát, az erkölcsöt, a poétasorsot ellenségesen, közömbösen vagy tehetetlen részvétellel körülvevő világ egyes vonásainak, mulatságos vagy tragikomikus megjelenési formáinak leírása, részletező, epikus rajza jobban lekötötték Csokonai ábrázoló figyelmét, mint a választott szituáció okszerű és pontos kibontása. Ez a nézőpont mindegyik darabban meghatározta mind a drámaelméleti mind a dramaturgiai sajátosságokat, s e művek egészében – a *Tempefőiben* is – a részletek jó drámaelméleti megoldásai mellett is, a nem-drámai jelleg dominál: a választott műnem lényegében nem illett a költő alkotásmódjához. Ezért válik minden darabjában indokolatlanná, okszerűtlenné a cselekményvezetés és a végső kifejtet; ezért előbbek a szituáció és a cselekmény szempontjából többnyire esetleges mellékszereplők: Firkász, Ábrahám, Conrad. Egyetértünk Bécsy Tamással abban, hogy Csokonai legsikerültebb darabja a *Karnyóné*, de nem azért, mert leginkább megfelelt a középpontos drámai modell drámaelméleti és dramaturgiai törvényszerűségeinek, hanem éppen azért, mert e

komédiában a népi játékok komikus, groteszk, meseszerű, jellegzetesen oldott keretében fejthette ki véleményét a világról, emberekről, érzelmeikről, poétasorsról. – Az alkotói módszer megvilágításához kapcsolódik másik kérdésünk: vajon nem tartozott volna-e ide – akárcsak jelésszerűen – egyéb dráma-kísérletének, színműfordításának említése? Ti. ezek a pásztorjátékok, tündérvjátékok (az *Amaryllistól* a Metastasio és Schikaneder művek fordításai) a drámai műnem „elhajlásait” jelzik, Csokonai érdeklődésének, alkotói karakterének nagyon is jellemző irányát.

Az értékszemponatok általában, és alkalmazva az egyes művek elemzésénél vitakérdés; tény, az az eredmény viszont a tanulmány igényessége, a módszer következetes és fegyelmezett végigvitele, a sok új és árnyalt értelmezés az egyes művek, a szereplők bemutatásában. Csak példaként: jó a Csikorgó – Múzsai – Tempefői hármásban Múzsai fontos szerepe, a költősors általánosítása szempontjából; a *Tempefői* és a *Gerson* világának hasonlósága, stb. Legjobban a költő egyéniségének, egyéni problematikájának megvilágítása t. t. szett – drámai műnemben, XVIII. századi költőnél ez korántsem könnyű feladat. A költő magányossága, széksze, a „világ keserű arcának” rajza igen meggyőző az elemzésekben. A magányosság-élmény bemutatásában kissé túlzott szerepet tulajdonít a későbbi *A magányosság*hoz címzett versnek: a magány a színművek és a költő világában oly valóságos volt, hogy „preromantikusnak”, motívum-csírának sem kell tartanunk. Nem győzött meg a *Karnyóné*ban a francia-gúnyolás „csavarása”, kettős értelmezése; a Boriska-Tiptopp párosban az – igaz, óvatosan – jelzett „népi” kapcsolat – hiszen elég fonák helyeztek ezek. Nem győzött meg Samuka „józanságának” magyarázata – inkább arról lehet itt szó, hogy e keserű világban csak a bolond lehet igaz, s az is öntudatlanul. S ezt a világot igen jól, igen szuggesztívan világította meg Bécsy Tamás; külön kiemelném a Kuruzs bemutatásában rejlő önironia, önparódia felfejtését.

Értekes, vitára, továbbgondolásra ösztönző tanulmány Bécsy Tamásé; s jó példa arra, hogy a modern, jól választott elméleti szempontok világos, következetes alkalmazása milyen termékeny lehet ha nem öncélúan, hanem az irodalomtörténet gazdagítására használjuk.

Mezei Márta

Vitkovics Mihály magyar és szerb írásai. Gondozta: Vujicsics D. Sztoján. A szerb nyelvű verseket Fodor András, a prózai írásokat Vujicsics D. Sztoján fordította Bp. – Újvidék 1978. Európa Kk. – Matica Srpska 331 l. + mell.

Vujicsics D. Sztoján, e szép kötet összeállítója, utószavában ezt írja Vitkovics Mihályról: „... a legutóbbi időig csöndes versengés is folyt személye és műve körül, hogy vajon a magyar vagy a szerb irodalom mondhatja-e inkább magának? ! Életművének tetemesebb részével bizonyosan a magyar irodalomhoz kötődhet jobban, de a kor szerb irodalma sem mondhat le róla. Szerepe pedig a kor magyar és szerb irodalmi életében egyaránt jelentős, s még ha megnyilatkozásai olykor ellentmondók is, és indítékai nem mindig egyértelműek és irodalmiak, jelenléte kora magyar és szerb irodalmi világának találkozásánál elévülhetetlen.” (302.)

Maga a könyv, úgy, ahogy van, minden sorával, egész anyagával csattanós választ ad ennek az utószónak kissé bizonytalankodó problémafelvetésére. A *kétnyelvű költő* a kelet-európai, de főleg a kelet-közép-európai komparatistikának olyan szembetűnő – és mind eszmetörténeti, mind esztétikai szempontból igen fontos – jelensége lett, hogy a Vitkovicsról szóló előadásoknak tanulmányoknak, kiadványoknak az utóbbi időben se szeri, se száma. A szerkesztő rendkívül éles szeméről és jó filológiai-esztétikai érzékéről tanúskodik, hogy irodalmunknak (írjam-e, hogy irodalmainknak?) ezt a kétnyelvűség szempontjából fontos jelenségét nem esszéisztikusnak, még csak nem is filológiai fejtegetésekkel, hanem származásának és művének minden mozzanatát szemelvények segítségével mutatja be. Szerb hősi ének indítja a kötetet a költőnek még Hercegvinában élt őseiről, majd ő maga szólal meg hol szerbül (e kötetben – persze – magyar fordításban), hol magyarul s így kapjuk meg közvetlen elődeinek, majd magának Vitkovicsnak az arcképet. Ezzel a módszerrel jutunk el a költőnek egészen haláláig, sőt, „végső kívánságá”-ig, sirvésig is. A könyvnek az a része, amely magukból Vitkovics műveiből, kortársainak a művekre írt reagálásából, a vele váltott vagy éppen róla szóló levelekből és a kortársak, utódok megemlékezéseiből közöl szemelvényeket, egyrészt jól rajzolja ki a költő arcélét, másrészt felvillantja azokat a problémákat, amelyeket számos kutató (többek

között e sorok írója is) felvetett ugyan, de – íme – maguk a szövegek száz filológiai fejtegetésnél jobban tudnak megoldani. Így válik világossá az, hogy Vitkovicsnak nagy szerb kortársa és barátja, Lukijan Mušicki többször is kérlete: vájjék szerb íróvá; hogy a fiatalok egri élményvilága s a szerb népdalok ihletése következtében Vitkovicsnak, a „nótafá”-nak olyan műfordításai születtek, amelyek sokakkal elhitették: eredeti magyar népdal az, ami az ő tolla nyomán szerbből született (l.: „Az elváló leány”, 90., amelyet John Bowring: „Poetry of the Magyars” c. antológiájában „The parting girl” címmel eredeti magyar népdalként közöl, London, 1830. 243–244.), de nyelvi ellentétei s ennek ellenére barátsága is Vuk Karadžić-tal, klasszicista ízlése és ennek forrásai, szerepe a magyar népies ízlés kialakulásában, Berzsenyi látomása a nagyvárossá fejlődő Pest-Budáról, stb., stb. E problémák a nagyon ügyesen, gonddal, ízléssel összeválogatott szemelvények szövegéből hámozhatók ki, s ez az első pillantásra azt a látszatot kelti, hogy az az antológia mindössze a „vajtfüléknek” szól. Vujicsicsnak, a szerkesztőnek éppen az az érdeme, hogy a kötetet bárki a kezébe veheti, aki a XIX. század első két évtizedének irodalmi problémái iránt érdeklődik; nem kell éppen a kor szakemberének lennie, hogy megértse, átérezze, mi is Vitkovics igazi jelentősége. A kelet-közép-európai komparatiztika mai fejlettségi fokán már a napnál is világosabb: *több nép évszázados szimbiózisának ebben a régiójában nincs ellentmondás* – még a modern nemzeté válás virulens nacionalizmusának korszakában sincs – abban, hogy egy-egy költő, író, tudós *egyszerre két kultúrának is szerves része*. Vitkovics *egyszerre* tudott szerb és magyar költő lenni: – éppen az ő példája igazolja, hogy Kelet-Közép-Európában s főleg a régi Hungária (Ugarska, Ungarn) területén az egyes irodalmakat egymástól merev cezúrával elválasztani merő képtelenség.

Voitak és vannak bővebb és hosszabb terjedelmű Vitkovics-antológiák; – ennél szakszerűbb, gondosabban összeállított nincs. Ennek igazolására kell kiemelnünk Vujicsics D. Sztoján jegyzeteit, amelyekben az esztétikai érzék, kétnyelvű elődje iránt érzett rokonszenve nagy filológiai felkészültséggel párosul. Szóban már többször is hangoztattuk, itt most írásban, a nyilvánosság előtt ismételjük meg: kár, hogy Vujicsics ezt az erudícióját nem használja fel magasabbrendű célra, s a magyarországi szerbség kultúrájáról, e kultúrának s a magyar művelődésnek a tipológiai rokonságáról nem készít terjedelmesebb, alapos monográfiát. Ez a kelet-közép-európai kompara-

tisztikának éppen olyan nagy nyeresége volna, mint amilyen nyeresége volna a magyar és a szerb nemzeti irodalomtörténetírásnak is.

Számos részletkérdés kíváncznék még a recenziens tollára. Például az, hogy Vitkovics óriási szervezőkészsége mind szerb, mind magyar barátainak, író társainak mekkora hasznára vált. Ezt – Kőlcsey életének, életkörülményeinek, depressziós lelki alkatainak ismeretében – csak azzal a Pesten 1818. február 19-én írt levélrészlettel igazoljuk, amelyet Vitkovics a *Himnusz* költőjéhez írt: „Ennek az életnek a valósága keserű, játékja édes. Ha a kettőt összevegyíted, jó feketekávét lesz belőle, mely amellett, hogy derít, erősít is. Evvel élek én, és Berzsenyinkkel minden órában eldúdolhatom: „Úgy éltem, hogy életemet visszaélni nem bánám.” Ezeket így lenni velem létedkor tapasztalhattad bennem. Ha szeretsz, amint úgy is van, kövess engemet.” (265.)

Szerb nyelvű szöveg az antológiájában mindössze egy van. Vitkovics a *Hasznos Multságokban* 1824-ben közölt „Túl a dunai barátim kedvükért” című magyar nyelvű költeményét (70–74.), amelyben kissé bohém életfilozófiáját fejezi ki bájos könnyedséggel, eredetileg szerb nyelven adta ki a bécsi *Novine Szrbzke* 1818. évfolyamában „Mog Alekszandra peszma” címmel (71–75.). Vitkovics szerb nyelvű prózáját Vujicsics D. Sztoján, költészetét Fodor András ültette át magyarra. Mindkettőjük munkáját nagy műgond, a Fodor Andrást pedig nemcsak tartalmi, hanem formai hűségre törekvés is jellemzi. Fodor verseiről talán csak annyit jegyezhetnénk meg, hogy itt-ott túlságosan szépek. Tudjuk, hogy Vitkovics a szerb irodalmi nyelv fejlődésének abban az átmeneti korszakában élt, amikor – bizony – szerb nyelvű versei nincsenek dőcögőség nélkül. A magyar olvasó Fodor tomácslásában szerbül is tökéletes verselőnek érzi Vitkovics Mihályt, Fodor András művészetét élvezzi, s nem érzékeli azt a színvonalat, amelyben a maga idejében Pest–Buda derék ügyvédje a szerbben – akarva-akaratlan – állt.

Sziklay László

Virág Benedek válogatott művei. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Lőkös István. Bp. 1980. Szépirodalmi K. 394 l.

Kosztolányinak sokat emlegetett melegszerű életképe éltette – versein túl – Virág Benedeket; sajnos, kevésbé költészetét, inkább alakját. Csak Horváth Károly figyelmeztetése, majd még inkább Szauder József tanulmányvázlata nyomán

dereng előttünk: korának jelentős költő-egyénisége, aki főleg a „Kazinczy-kor”-ban a magyar lírának új lehetőségeit sejtette meg, és e líra legjobb darabjaiban hírül adta a városi életforma, a pest-budai hétköznapok gondjait, érzéseit. Éppen ezért csak üdvözölni lehet a Szépirodalmi Kiadó áldozatkészségét, amellyel kötetnyi alkalmat adott Lőkös Istvánnak: prezentálná a mai olvasónak Virág Benedeket, a költőt. Nyilván a kíváncsiság is mozgatta a Kiadó irányítóit: miért tartotta oly nagyra ezt a költőt Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Csokonai Vitéz Mihály és a valamennyi mesterén túlnőtt tanítvány, Berzsenyi Dániel? Miért érhetett hatása szinte századunkig? Hiszen Kodály Zoltán szépen hangzó kórusná formálta a Békesség-óhajtásra szaffói strófáit (Kár, hogy ez a vers hiányzik a gyűjteményből). S amikor Lőkös alkalmat kapott a mának szóló Virág-kötet megformálására, egyben nyilván a Kiadó jellege miatt megkötötték a kezét: feltehetőleg szó sem lehetett bővebb jegyzetanyagról (pedig az olvasók többségének keveset eláruló nevek, események megkövetelték volna!), a bevezető tanulmány nem igényelhette az irodalomtörténeti értekezés szerepét, s a kötetnek – nyilván – az eddigi eredmények tisztesen népszerűsítő összefoglalását tűzték ki céljául. Követelményként nyilván az jelentkezett, hogy a szöveg ne legyen nagyon archaikus, inkább könnyebben olvasható. Így a szaklap recenzense a könyv megjelenésének örvend, viszont sajnálja az elmulasztott lehetőségeket, a nyilván kényszerűen felemás megoldásokat. Mert Lőkös – helyesen – eltér a legutolsó teljességre törekvő (valójában korántsem teljes), Toldy Ferenc gondozta kiadás szövegétől, és bátran merít az 1822-es kötetből, és más, Virág életében megjelent szövegközlésből, ugyanakkor szövegközlése: következetlen. Hol visszatér Virág hiteles szövegéhez, hol eltér tőle (egy versen belül is!). Pl. mindjárt az első versben, A 13. sorban dicsőség áll, Virágnál: *dűcsőség*; ugyanakkor Lőkös kötete következő versében megtartja a *dűcsőült* alakot. A Vigasztaló c. költeményben Lőkös-nél a *pöröly* formát leljük, Virágnál: *pöröly*, ugyanakkor Lőkös-nél marad az *ollykor*. A Lőkös-kötet 42. lapján *felely-re* javítja a *felely-t*, ugyanebben a versben a 43. lapon marad a *vigasztallya* és az *illy*. Nem lett volna számomra elképzelhetetlen a teljes visszatérés Virág szövegéhez; vagy pedig kevésbé rokonszenves megoldásként: a mai helyesírás következetes érvényesítése.

A válogatás is több ponton vitatható. Kár, hogy Kazinczy Ferenc egy verse (!) is belekerült a kötetbe. *A Lámiám éneke* ugyanis

Kazinczyé (KazLev VI. 323.)! De ha a levelezés e helye elkerülte is Lőkös figyelmét, Toldy jegyzete (1863-as kiadás, 232.) fölkelthette volna, továbbá az a Lőköstől nem magyarázott tény, hogy a vers időzjelbe van téve. A magunk részéről kevesebb Horatius-fordítást, kevesebb mesét és kevesebb zoltárátköltést adtunk volna. Ez utóbbiak (persze, nem ilyen mennyiségben!) érdekesekek, majdnem kuriózumok, bár nem annyira, mint első olvasásra hinnők. Próbálkozott ezzel pl. Versegly Ferenc is. S feltétlenül elhagytuk volna a Sándor Lipót főherceg halálára szerzett alkalmi ódát. Viszont nagyon hiányzanak a Jeles mondások. Szívesen láttuk volna még az alábbi verseket: Sándor Istvánnak, Anakreon barátja, Theophila éneke, Széphalom, A barátságunk, a Szauder által is kiemelt Kmethy Dánielhez, valamint az Ifjainkhoz, főleg az irodalomtörténeti becsű második szakasza és „jegyzése” miatt.

Igaz, Kazinczy–Virág–Csokonai korában az eredetiségnek és adaptációnak más volt az értelme és kritériuma, mint ma. Néhány verset mégis a fordítások közé tettem volna: ilyen az Egy hajóhoz, amely a Helikoni Virágokban Kazinczy Horatius-fordításával felel; ilyen pl. a Lantomhoz (Itt fogsz, szerettem Lantom . . .), amelyről a szakirodalom régen tudja, hogy Sarbiewski-átköltés.

Lőkös a Toldy által megállapított kronológiát fogadja el. Pontosabb kronológia is elképzelhető; főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy Virág számos verse 1–2 leveles kisnyomtatványként látott napvilágot, nem egy ízben konkrét történelmi eseményhez vagy kortárs életének fordulatahoz kötötten. Ezen az alapon majd bizonyos változtatásokra lesz szükség. Nem értem, hogy a Kazinczyhoz(-ról) írt A' kényes szenvedőhöz miért került el a vele azonos tartalmú-kicsengésű versektől, s azt sem tudom, hogy A kalitkába zárt madárról c. verset milyen alapon tartja Lőkös a jakobinus peráldozatairól írott allegóriának. Sem az 1799-es Virág-kötetben elfoglalt helye, sem a szakirodalom nem indokolja. Meggyőzőbb Garzó Béla álláspontja: (V. B. élete és irodalmi működése, Kecskemét, 1900. 21–22.), aki antijozefinista allegóriának tudja.

Lőkös – helyesen – felhasználja a Batsányi széljegyzetelte Virág-kötet néhány tanulságát. Úgy tűnik, mintha csak a Batsányi Kritikai Kiadás alapján ismerné ezt a fontos kötetet. Némi fenntartással fogadom, hogy Virág valóban *öt* verset írt volna Batsányihoz. Más bizonyítékok, mint Batsányi ceruzás bejegyzései nem állnak rendelkezésünkre. Viszont megfontolandó, hogy a Levél c. versnél a „Batsányihoz” ceruzajegyzet alatt ez

is ott áll: *B. Szabóhoz*. Toldy ez utóbbit fogadta el. Egyébként Batsányinak más, érdekes bejegyzése is olvasható e példányban. Pl. az *Aurora* c. vers e sora mellé: „De változások közt forog a mi van” teljes joggal írta Batsányi: „I. Berzsenyi”.

Lőkösnek az előszóban csupán arra nyílt módja: összefoglalja, amit eddig Virágról írtak. Márpedig viszonylag kevés érdemlegesen írtak róla. Régebben lírájának „horatianizmusát” hangsúlyozták, Szauder szerint verseinek stílusa többnyire választékos, lecsiszolt és tiszta, emlékeztet a „Pest-Budán akkortájt épülő klasszicista házsorok díszére”. A magam részéről az eddigieknél inkább emelném ki a deákos kezdetet, az iskolás klasszicizmus formáihoz, témáihoz és képkinéséhez való idomulást. Innen ívelt Virág útja a XIX. század elején külön szint jelentő magyar klasszicitásig, amelytől a provinciális és a provinciálisnak vélt egyként távol esett; s amely számára a népdal és a népies dal iránti elméleti érdeklődés ellenére, idegen maradt Csokonai. De idegen maradt Berzsenyi lírája is, amely távlatosabb klasszikájával, mélyen átérzett, szinte schilleri hellénikájával éppen azt a kismesteri cizelláltságot, „realizmust” kérdőjelezte meg, amelyet legérdekesebb verseivel Virág képviselt. Lőkös kitér a Berzsenyi–Virág-probléma tárgyalása elől (Soterion Custosomnak c. versét sem válogatja be), s nem szól Virág népies érdeklődéséről sem, s nem látzik eléggé hasznosítani a Kazinczy–Virág levelezés tanulságait. Előszavával inkább ismertet, leír, elbeszél: népszerűsítésnek természetesen megfelelő.

Nem szeretném azt a látszatot kelteni, mintha a kötetről negatív véleményem lenne. Megjelenése segítség az egyetemi oktatás számára, tájékoztató az érdeklődő olvasónak. Bizom abban, hogy a korszak kutatóit arra ösztönzi: tanulmányozzák alaposabban a kor egyik fontos szereplőjének életművét.

Fried István

Csukás István: *Petőfi a szlovákoknál*. Bratislava 1979. Madách K. 248 + [4] l. (Közös magyar–csehszlovák kiadás.)

Egy-egy jelentős költő fogadtatása valamely idegen nyelvi-irodalmi közegeben mindig összetett, sok tényezőtől meghatározott folyamat, melyre ritkán jellemző az egyenletes fejlődés. Petőfinek a szlovák olvasóhoz vezető évszázados útját még ehhez képest is kivételesnek kell tekintenünk: félreértések, torzítások, mindkét oldalról szított

nacionalista indulatok torlaszolták el. Döntő szerepet játszott ebben az a körülmény, hogy Petőfi a költő egyben népi forradalmár és a magyar függetlenségi harc hősi halottja is volt (sőt mint ilyen a nemzeti ellenállás legendás jelképévé vált); ezért, róla szólva, a költészet szuverén értékrendjét – önkéntelenül vagy kiszámítottan – minduntalan a korról korra változó politikai érdekeknek rendelték alá. Ha továbbá tekintetbe vesszük, hogy mind az átadó, mind a befogadó közeget külön-külön is mélyreható társadalmi, politikai és csoport-ellentét megosztották meg, fogalmat alkothatunk arról, hogy a szerző milyen nehéz feladat megoldására vállalkozott.

Mivel sokan – főleg szlovák részről – magára Petőfire próbálták hárítani a felelősséget fogadtatásának különlegesen akadályozott voltáért, s nacionalista türelmetlenséggel vádolták, sőt renegátsággal gyanúsították. Csukásnak kitűzött célja érdekében a származás-anyanyelv-nemzeti hovatartozás bonyolult kérdéshalmazát is újra meg kellett vizsgálnia. Véleményünk szerint nagy körültekintéssel, részreahlás nélkül tájékozódott, és helyesen foglalt állást. Petőfi szülei szlovák származásúak és anyanyelvűek voltak, de a természetes asszimilálódás útjára léptek; mindkét fiúkat magyarnak nevelték; Sándor másfél éves korától fogva magyar nyelvi környezetben nőtt fel; mint kisiskolás Kecskeméten, majd Sárszentlőrincen is ilyenbe került; a több nemzetiségű aszódi és selmeci iskolában tehát egészen természetesen ébredt fel benne magyarságának tudata; mint nyilatkozatainak hosszú sora tanúsítja, magyar születésűnek és nemzetiségűnek vallotta magát – ez a szerző részletesen dokumentált fejtegetéseinek tömör foglalatja. Mindezzel a renegátság gyanúja is elenyészik: nem „pártolhatott el” a szlovákságtól az, aki magyarnak született.

Ami pedig Petőfi nacionalizmusát illeti, Csukás ezt korántsem tagadja, de sorra véve, elemelve ennek különféle – verses, prózai művekben, ill. emlékezésekben tükröződő – megnyilvánulásait, olyan jelenségként mutatja fel, amely (a kiforratlan kamaszévektől eltekintve) a költő forradalmi demokratizmusának része volt: a haza Petőfinél „mindig szociális tartalommal telített fogalom”, ill. „a forradalmi cselekvés lehetséges színtere” (68–69. l.). Petőfi, mint 1848. évi naplójában írta, szinte állati ösztönnel megérezte az egész Európára kiterjedő „erőszakos megrázkódtatás” közeledését; tudta, hogy e forradalom győzelme csak akkor lehet teljes, ha a monarchia megbukik; amikor tehát a magyarság fegyvert fog a dinasztia uralma ellen, egyúttal az egész földrész népeinek

szabadságáért küzd. A költő csak kényszerűségből fogadta el e harc nemesi vezetését, és szüntelenül foglalkoztatta az a kérdés, hogy mi módon lehetne a függetlenségre vágyó *nemzet* és a társadalmi egyenlőséget követelő *nép* törekvéseit összeegyeztetni. Nem rajta és a márciusi ifjakon múlt, hogy ezek az elképzelések meghiúsultak. Igaz, hogy a forradalmi előkészületek lázában és sokrétű gondolai között nem fordítottak *elegendő* figyelmet a Kárpát-medencében élő nem-magyar nemzetiségek helyzetére, jogos követeléseire, de ebben a vonatkozásban is ők mentek el a legmesszebbre: fellépésüknek tulajdonítható, hogy közvetlenül a forradalom győzelme után a nemzetiségek részéről a rokonszenv és az együttműködési készség jelei mutatkoztak. Petőfik azonban hamarosan kiszorultak a politika küzdőteréről; a kezdeti közlekedés eredményeit a nacionalista elmentétek elmélyülése (melyhez a „hütelén király” és kormányának aknamunkája nagy mértékben hozzájárult) semmivé tette, s hosszú időre elzárta azt az utat is, amelyen Petőfi forradalmi költészete északi szomszédainkhoz eljuthatott volna. A költő-messiaist – mint *Az apostolban* megjósolta – újra meg újra megfeszítették: „közel egy évszázadon át volt litkőzőpont a kérkedő magyar és a féltékeny szlovák nacionalizmus perében”, miközben mindkét fél félreértette vagy durván meghamisította (80–81. l.)

Amikor Csukás lelkiismeretesen leltározza és értékeli Petőfi szlovák fogadtatásának apróbb adalékait és jelentős mozzanatait egyaránt, a keserű tanulságok levonásán kívül bőven van alkalma örömdetes tények és teljesítmények felmutatására is, – L. Stúr és Petőfi forradalom előtti eszmei találkozásának adataitól (17–18. l.) a felszabadulás után bekövetkezett kedvező fordulat dokumentumaig. A két határpont között kiemelt hangsúlyt kap – egyebek mellett – K. Banšell szlovák ellenzéki költő és publicista Petőfi-élménye (87–90. l.); a mindkét oldalon elismert tekintélyű P. Ország–Hviezdoslav több mint 40 sikerült műfordítása, melyek közül néhányat a szerző az eredetivel összevetve részletesen elemez (134–140. l.); *A nép nevében* egyik átültetése, mely a szlovák munkásmozgalomban jutott szerephez (151–155. l.); a nálunk is ismert és elismert E. B. Lukáč *Apostol*-fordítása, ill. Petőfi-tanulmánya, mely a szlovák irodalomban a költőhöz való bensőséges közeledés új szakaszát nyitja meg (192–195. l.). A sort J. Smrek Állami Díjjal jutalmazott, száznál több igényes átültetést tartalmazó, 1953-ban kiadott kötetének méltatása zárja (196–210. l.). – Egy helyreigazító megjegyzés:

regi, de macacsul fel-felbukkanó tévedése a Petőfi-irodalomnak az a feltevés, hogy az 1848 nyarán alakult Egyenlőségi Társulat *programját* Petőfi szerkesztette (Csukás ezt már elfogadott ténynek veszi; 76, 196. l.); holott a költő nem tartozott e radikális tömörülés alapító tagjai közé, csak később csatlakozott hozzá, s a szóban forgó dokumentum stílusa merőben idegen az övétől (prózaí műveinek kiadásaiba nem is került be sosem); egyszerűen az történt, hogy a két cím hasonló hangzása miatt összetévesztették az Egyenlőségi Társulat nevében kiadott 1848. szeptember 17-i *proklamációval*, melyet a Társulat megbízásából valóban Petőfi írt.

Sajnálattal tesszük szavá e hasznos és tanulságos könyv egyetlen komolyabb fogyatkozását; azt, hogy e recepciós folyamat közelmúltjával és jelenével: utolsó két évtizedével nem foglalkozik. Az önálló formában csak most napvilágot látott dolgozat ugyanis lényegében azonos azzal, amely még az 1960-as évek elején készült el, s 1964-től fogva fejezetenként jelent meg. Sajnálatos ez azért is, mert közben több ponton túllépett rajta a Petőfi-kutatás; amikor a könyvben lapozunk, lépten-nyomon olyan tanulmányokra, cikkekre, filológiai-életrajzi-kapcsolattörténeti adatközlésekre, hozzászólásokra emlékezünk, amelyekkel vitázva vagy egyetértve a szerző továbbfejleszthette volna értékes kutatási eredményeit.

Kiss József

Móra Ferenc levelezéséből. Az MTA Könyvtára, az OSzK és a Petőfi Irodalmi Múzeum anyaga. Sajtó alá rendezte Kőhegyi Mihály, Lengyel András. Kecskemét 1979. 279 l.

Régi adósság törlesztésére vállalkozott Kőhegyi Mihály és Lengyel András: 200-nál több publikálatlan Móra levelet rendeztek sajtó alá és tettek a nagyközönség számára megközelíthetővé.

Ismeretes, hogy Móra Ferenc, egyik legtermékenyebb író-levelzőnk, évtizedeken keresztül fáradhatatlanul írta leveleit, feltehetőleg több ezret, szétágazó és szövevényes kapcsolatokat teremtve. Ezekből a levelekből még alig-alig jelent meg néhány száz, az eddigi legnagyobb gyűjtemény is csak 155 levelet tartalmaz. (Móra Ferenc levelezőládája. Felkutatatta Madácsy László, 1961.) A Móra levelezéséből c. kötet így mind mennyiségileg, mind minőségileg figyelemre méltó kiadás, hiszen felvillantja egy majdani összes levelezés sajtó alá rendezésének lehetőségét, segíti a teljes Móra-kép

megrajzolását: életrajzi adatok feltárásával, egyéniségének újabb megvilágításával, emberi kapcsolatainak megismertetésével.

Móra önmagát félbemaradt egzisztenciának tartotta, „félíg író, félíg tudós”: „az én bűnöm az a hallatlan szomjúság volt, és az a határt nem ismerő mohóság, amellyel nem tudtam egy kútnál megállapodni, hanem mindig másik után rohantam.” Talán ez a vallomás ad magyarázatot arra a buzgó levélíró kedvre is, amivel szünet nélkül ontja szellemes, rövidebb és hosszabb, hivatalos és felszabadult, sajátos hangulatú leveleit a legkülönbözőbb rangú emberekhez. Sokféle kapcsolat létesült így, „de nagyon kevés olyan ember akadt, akivel levelezése egy egész életen át tartott volna, még kevesebb, akinek szabad bepillantást engedett gyötrellemmel, vívódásokkal teli ismeretlen önmagába,” – írja róla Madácsy László. Ilyen benső kapcsolatra utalnak a Kiss Lajos, nyíregyházi műzeológus barátjához írt levelei, vagy a Szalay Józsefhez, Bodor Antalnéhoz, Mihalik Józsefhez, Turcsányi Imréhez szólók, de a kötetben előforduló címzettek nagy többsége csak egyszeri-kétszeri levélváltást mutat.

Móra korának sok közismert személyiségével, kiemelkedő egyéniségével levelezésben állott: írókkal, irodalomtörténészekkel és kultúrpolitikusokkal, színészekkel és újságírókkal. Sokszor olvasói inspirálták a levélírássra, sokan csak köszöntötték vagy üdvözölték, vagy éppen kifogásolták egy-egy írását. Diósszilágyi Sámuel visszamemlékezéséből tudjuk: „Levelei nyilvántartásához külön könyvet vezetett; ebbe minden levelet az érkezés napján beírt, és pontosan beírta a válaszadás napját is.”

A harminc évet átfogó levelezés tárgyát tekintve rendkívül változatos. Olvashatók itt olyan levelek, melyekből Móra életrajzát kiegészítő adatok derülnek ki – főleg 1918–19-es tevékenységéről, majd az ezt követő meghurcoltatásáról; vagy olyanok, melyek regényei keletkezésének műhelytitkaiba engednek bepillantást: „Soha én még parasztot így tölgybe, kőrisbe, rózsafába nem metszettem, mint most. A címe: Ének a búzamezőkről. Tulajdonképp tragikus történet, a háborúban köszörülődött új paraszt és a régi paraszt, belefűrösztve a legmézesebb humorba, a mi valaha tőlem telt.” (Móra Ferenc levele Bodor Antalnéhoz. 1920. jan. 18.) Néhány levél vallomásértékű: „a világgal nem törődő, nyugalmat, derűt színlelő magatartás mögött rejlő keserűségekről tudósít: „Egyben azonban önnek is ellent kell mondanom, „Szerkesztő Uram. Ne tessék attól félni, hogy érettségi tétel lesz belőlem. Az a kor,

mely minket letapos, öregeket és fiatalokat egyformán, valamennyiünket egyetlen meszes gödörbe fog belelapátolni, és többet a varjú se károg egyikünk után se. Az én ítéletem szerint nem is érdemlünk többet.” (Levél Pekár Gyulához, 1920. jan. 25.)

Ami a szövegközlés módszerét és a kötet szerkesztését illeti, Kőhegyi Mihály és Lengyel András a Móra leveleket betűhíven adják közre, időrendi sorrendben. A levelekhez fűződő közvetlen magyarázatok összekötőszöveg jellegűek, igényesek, jól használhatók, bár nem mindig teljeseek. A válaszatlanul maradt adatok azonban kiegészíthetők a Mórahoz írt levelek felkutatásával. Tudunk például Pintér Jenő leveleiről, melyeknek ismeretében kapcsolatuk tartalma is tisztábban volt látható. A kötet végén levő életrajzi magyarázatok és a névmutató kiválóan segíti a tájékozódást a levelek sűrűjében.

Az izléses kiadás és a 18, Móra vonatkozású fotókópia a Kecskeméti Nyomdát dicséri.

Madácsy Piroska

Móricz és Debrecen. Az anyagot összegyűjtötte és a bevezető tanulmányt írta: Szabó Sándor Géza. Szerk.: Simon Zoltán. Debrecen 1980. 247 l.

A Móricz-centenáriumra a Hajdú-Bihar megyei könyvtár Móricz és Debrecen címmel olyan kiadványt jelentetett meg, amely az író debreceni mindennapjairól ad számot, s közli válogatásban az író Debrecenről szóló nyilatkozatait, egybegyűjti a város sajtójának az íróról szóló különféle cikkeket, tanulmányait, megnyilatkozásait. A válogatás munkáját végző Szabó Sándor Géza a kötet elejére rövid bevezető tanulmányt írt, végére pedig a különféle mutatók kerültek.

A könyv egy sorozat harmadik darabja. Az első kötet a Petőfi-évfordulóra, a második az Ady-centenáriumra készült. A Könyvtár vállalkozása jóvoltából a város irodalma iránt érdeklődők, hasznos munkákat forgathatnak majd kezükben. A válogató Szabó Sándor Géza sajnos, időközben elhunyt. Nagyon jó lenne, ha halála után más valaki magára vállalná az ígéretes sorozat folytatását.

A bevezető tanulmányból megtudhatjuk, hogy Móricz Zsigmond érdeklődését a debreceni felvilágosodás problémaköre mellett, a város irodalmi múltjának egyéb mozzanatait és jelene is,

így még a konzervatívnak tűnő Csokonai Kör is lekötötte. Hallatta hangját az író a magyar protestantizmusról szóló vitában is, a Szabó Sándor Géza szerint Móricz Debrecenhez kötődését nemcsak gyermek- és ifjúkori emlékei iránti nosztalgiajával, Magoss Olga iránt érzett, szublimált szerelmi-baráti kapcsolatával magyarázhatjuk, hanem a Baltazár püspök nyomán megújuló egyházi szellemmel is. Hívják Debrecenbe barátai is, de az irodalmi fórumokat egyre jobban magának követelő ifjúság, a haladó Ady Társaság természetesen nagyobb csáberót jelentett számára. Debrecen viszonya Móriczhoz már közel sem ennyire egyszerű. Móricz Pál és Kardoss Albert recenziói hívják fel rá a városban először a figyelmet, majd a színház egymásután mutatja be darabjait. Ez az egyre szélesedő „ismerkedés” azonban 1927, az Ady Társaság megalakulása után alapvetően más formát öltött. Míg a református egyház jobboldali erői elmarasztalják az írot, a fiatal társaság még fiatalabb kritikusi felismerik műveinek haladó társadalmi töltését, progresszív irodalmi szerepét. A kollégium Werbőczy Bajtársi Egyesülete egyszer nyíltan meg is támadja őt, aki épp csehszlovákiai útjáról hazatérve a prágai magyar ifjúság szervezőtét, a Sarlót hozza fel nekik példaként.

Az „itinerarium” az író életének debreceni kronológiája sajnos, nem teljes. Csak egy adat: 1902-ben egykori tanárához írt leveléből kiderül, hogy Gulyás István egy Debrecenben szerkesztendő laphoz hívja meg szerkesztőnek. Móricz vállalkozni is rá, ez derül ki leveléből (Kisújszálás, 1902. szept. 24.): „... én amennyiben felelősségem alatt állana a lap erről kezkeskedem...”, arról tudniillik, hogy „... az első sorától az utolsóig, tisztességes, becsületos, és megbízható...” lesz. Az itineráriumban erről a tervezett lapról semmi adatot nem kapunk, pedig érdemes lenne tudni, hiszen a levelezést kiadó F. Csanak Dóra sem tudta a kérdést megfejteni.

Nem olvashatjuk ugyanezt a második részben sem. Az utóbbiban, mert ez csak válogatás, a hiány megbocsátható, az előbbiben nem. A válogatás ollózása sem volt minden esetben helyes. Közli például Móricz Gulyás Istvánról írt cikkének egy részletét (1942. márc. 31. Híd) s a cikknek épp az a része maradt ki, amely egykori tanáráról szól.

A kis kötet nyomdai kivitelezése, külalakja – sajnos –, nem megfelelő színvonalú. A kiadvány mindenképpen szebb külsőt érdemelt volna.

Kilián István

Benkő Samu: Haladás és megmaradás. Bp. 1979. Szépirodalmi K. 572 l.

A hetvenes években kiadott *Apá és fiú, A sorsformáló értelem, A helyzettudat változásai* c. gyűjtemények már számot adtak a szerző három évtizedes kutatási eredményeiről. A *Haladás és megmaradás* az itt felsorolt kötetek legfontosabb tanulmányait teszi ismét hozzáférhetővé azok számára, akik a kolozsvári történéssel együtt tudják és hiszik, hogy a „... helytálló értelmiség nem silány vigaszt testált az utókorra, hanem az ember nembeli lehetőségeinek tiszta fogalmakban kristályosodó tapasztalatait.”

Egyéni cél – közösségi érdek viszonya; történelmi események – eszmék alakulása; história és megszületett alkotás közti szinkronitás; a mű értékelése az egyetemes kultúrához viszonyítva; az ember helye a világmindenségben stb.: e gondolatkörökhöz tér vissza újból és újból Benkő Samu, régi korok műveltségi viszonyait vizsgálva. A legtöbb dolgozatnak már jelképes címe is utal az erdélyi értelmiség évszázadokon keresztül vállalt hősi erőfeszítésére azért, hogy Magyarigentől, Domáldtól, Középpajtától ne legyen olyan nagyon messze Európa. Írásai nemcsak művelődéstörténetünk egy-egy állomását jelzik, hanem a kultúra történelmi fejlődésének lényegi jegyeire, a folyamatok ok-okozati összefüggéseire is felhívják a figyelmet. Előadásmódja az esszé műfajhoz közelíti a tanulmányokat, melyek értékét a forrásmunkák gazdag anyaga hitelesíti. A szinkronba kerülés szándéka, a közös szellemi életkörülmény rendezte ezeket az írásokat köteté – a történelmi kronológia mellett – s vette észre a Bolyaiak, Tessedik Sámuelek felfedezésein kívül a muromországi Dósa Gergely, Kolozsvári Sándor, Szász József szorgalmas munkájának értékét is.

A tanulmányok élén *Muromorszag* monográfiája áll (önálló kötetként 1972-ben jelent meg). Benne nemcsak a tanúként megidézett nyelv, jogi munkák, levéltári adalékok, rég elfelejtett cikkek keltik életre a három falut (Lukafalvát, Lőrincfalvát, Ilencfalvát), hanem Benkő Samu szülőföldjéhez való ragaszkodása is. A tanulmányíró nem szociográfiai jellegű tájrajzot akart felvázolni, múltidéző faggatásával mégis ezt tette. Úgy támaszkodott a gazdag dokumentumanyagra (pl. székely lustrák, Rákóczi-féle lustra stb.), hogy hitelesen tudta bemutatni Nyárad-mente történelmét, s – ami a mai szociográfiai igénnyel készült munkákból legtöbbször hiányzik – élményszerűen szólt anyagáról.

Az első fejezetet követő huszonegy írás a szellemi élet azon alakjait vagy csoportjait állítja előtérbe, akik életükkel hitelesítették a kimondott szót, akik sorsvállalásukkal lehetővé tették annak az értelmiségi rétegnek kialakulását, amelyik 1848 tavaszán már nemcsak rádöbben kiszolgáltatottságára, hanem szembe száll azzal az etatista hatalommal, mely szellemi kényszerrel, a hagyományos erkölcsi értékek megsemmisítésével, elnemzetietlenítésre törekvésével próbál sikereket elérni (*Csiki ifjúsági mozgalmak 1848 tavaszán, Székely diákok harca a Habsburg hatalommal a tanulás jogáért*).

A több száz évtől visszapiantások közül érdemes kiemelniünk Bod Péter *Magyar Athenas*-ának elemzését. A sokrétű tanulmány izgalmas problémákat érint: Bod Péternek a mai idők törekvéseivel rokon kutatási és feldolgozási módszereit, a felvilágosodás és tolerancia fogalmának összefüggését, a korstílus és magatartásforma összefüggését Bod Péternél.

Sokak számára ismeretlen életművet hagyott az utókorra a Linnét követő botanikus, az államismereti iskola metodológiai irányát választó történész: Benkő József. *Transsilvaniá*-ja kis példányszámban jelent meg még életében, *Transsilvania Specialis*-a azonban kiadatlan, pedig forrásmunkaként gyakran találkozhatunk címével; műgonddal írt levelezése nincs összegyűjtve; a felvilágosodás eszmeköréhez kapcsolódó munkássága feldolgozatlan. Újra felfedezésüket Benkő Samu-nak köszönhetjük.

Tudós sorsok, tanító sorsok... legtöbbször ugyanazt a kiszolgáltatottságot, nehéz életformát jelentették. A feudalizmus kora még elrejtje előlünk a tanítók arcát, hiszen a kisebb iskolák meglettére is csak gyér adatokból következtethetünk: 1444, 1456, 1458 – Egeres, Telegd, Nagyszében. *A tanítók sorsa 1848 előtt* c. fejezetben Benkő Samu hiteles rajzot ad erről a társadalmi rangban elég alacsonyan álló pályáról. Érzékeltetni tudja az erdélyi értelmiség kétségbeesett küzdelmét azért, hogy a történelmi idők pusztításai közepette maradandót hozzon létre. Csak ez a sorsot vállaló magatartás egyengethette a haladás útját, biztosíthatta az önmegmaradást a közélet, a tudomány, a művészet terén munkálkodók számára Magyarországon.

E szellemi harcnak volt egyik kiemelkedő egyénisége az a Sipos Pál, akit Benkő Samu a magyar filozófiai esszé megteremtőjeként üdvözöl. Elismeri Sipos tudósi, litterátori munkájának eredményeit is, igazi érdemének mégis a kanti,

fichteji, schellingi eszmék hazai földön való terjesztését tartja.

A *Haladás és megmaradás* terjedelmesebb része az 1848-as forradalomhoz vezető erdélyi értelmiség szellemi életének, magatartásforma-alakulásának útját tárgyalja. Sipos Pál, Beke Sámuel, Bölöni Farkas személyéről, sorsot formáló szerepéről, az erdélyi ifjúsági mozgalmak történetéről eddig elég kevés ismeretünk volt. Szinte valamennyi témakörben Benkő írásai olyan új észrevételeket fogalmaznak meg, amelyekkel történetírásunknak, irodalomtörténetünknek ezután számolnia kell.

A kötetet záró dolgozatokban a történész tárgyilagos visszatekintését kapjuk, a nemzetiségi problémáktól feszült 1850-es évekről. Mivel az emlékezés nemcsak a számvetést, a tanulságot, múltunk megőrzésének lehetőségét zárja magába, hanem a cselekvésre biztatást is, Kemény Zsigmond politikai hitvallása méltón fejezi be a Murokországból elinduló emlékezések ívét: „Ha alkotmányosságban előharcosok valánk, s kértük, hogy a többiek minket kövessenek, legyünk előharcosok a nemzetiségek igényeinek kielégítésénél is”.

Benkő Samu könyve tanulmánykötet, de több is ennél; lírai hangvételű olvasmány, a sokszor számba sem vett, vagy elfelejtett örökség őrzője. Szívesen olvastunk volna a szerzőtől még nem publikált, friss eredményekről hírt adó munkákat is.

Hübert Ildikó

Fekete Csaba–Szabó Botond: A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Debrecen) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Bp. 1979. Országos Széchényi Könyvtár. 310 l. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 1.)

A történeti és irodalomtörténeti kutatás hazai nyomtatott forrásainak feltárása a különböző bibliográfiai vállalkozások, elsősorban a nemzeti, valamint a vonatkozó szakbibliográfiák révén, a reális lehetőség határain belül lényegében megoldott. A kutatás számára azonban a mai napig is nehezen hozzáférhetőek a könyvtárakban őrzött, mennyiségben is igen jelentős kéziratok. A kéziratárak állományában szinte kizárólag az egyes gyűjteményekre alkalmazott helyi, speciális katalógusok, nyilvántartások igazítanak el. Átfogó kéziratkatalógusok még nem készültek, csupán

egy-egy gyűjteményen belül néhány forrástípusnak, illetve egy-egy rövidebb időszak kútforrásának közzétételére került eddig sor. Ilyenek pl. az Egyetemi Könyvtár kódexjeinek jegyzéke: Mezey, Ladislaus, Codices Latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestiensis (Bp. 1961.), vagy az OSzK 1550–1956 közötti időszak anyagáról: Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötelees kéziratának katalógusa. 1–3. köt. (Bp. 1956. soksz.).

A kézirat-katalógusok készítésének és közreadásának fontos feltétele volt az egységes katalógizálási elvek kimunkálása. E munka megalapozását Berlász Jenő dolgozta ki és a „Kéziratok katalógizálása” (Bp. 1958.) című munkájában tette közzé.

A magyarországi egyházi könyvtárak a hazai irodalom- és művelődéstörténeti kutatás szempontjából különösen gazdag kéziratforrással rendelkeznek. Az Országos Széchényi Könyvtár gondozásában és kiadásában megjelenő „A magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai” című sorozat célja, hogy a hazai és külföldi tudományos kutatás számára hozzáférhetővé tegye az egyházi könyvtárakban őrzött 1850 előtti kéziratokat. Az egységes elvek alapján szerkesztett kézirat-katalógusok megjelenését a leírt dokumentumok forrásértéke mellett sürgetővé tette az a körülmény is, hogy a gyűjtemények az ország területén egymástól távol, szórta helyezkednek el.

A sorozat első tagjaként a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának 1850 előtti kéziratának leírását tartalmazó kötet jelent meg. Ezt remélhetően hamarosan követni fogja a Szent Benedek Rend Központi Könyvtára és az Egri Főegyházmezei Könyvtár kézirat-katalógusa. Folyamatban vannak továbbá a Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárban, a Ráday Könyvtárban, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban és a Kegeyrendi Központi Könyvtárban őrzött kéziratok feldolgozásai. A többi, kisebb egyházi gyűjtemény anyaga összevontan fog megjelenni. Önálló kötetben teszik közzé az egyházi gyűjtemények középkori kódexjeinek leírását.

A debreceni Nagykönyvtár jellegzetesen tanintézeti könyvtár volt, ezt gyűjteményének összetétele kezdettől híven tükrözte. A természeti csapások, háborúk az állományt többször megtizedelték, ezért a könyvtár az eredeti kéziratgyűjteménynek ma csupán egy töredékét őrzi. Az első nyilvántartás a könyvtár állományáról 1706-ból maradt fenn, de további naplók is árulkodnak a gyűjtemény alakulásáról.

A könyvtár gyarapodásának forrása leginkább az ajándékozás és hagyaték volt, ritkábban a vásárlás. Ezzel magyarázható az anyag tematikai változatossága és bizonyos mértékű egyenetlensége.

Az irodalomtörténeti forrásokban gazdag gyűjteményben találjuk többek között Arany János néhány versének korabeli másolatát a költő aláírásával, Csokonai verseinek egykorú kéziratát, a költő és természettudós Kerekes Ferencnek, a Ludas Matyi első kiadásának akadémiai taggá választásának eredeti iratát. A történet kutatás olyan becses emlékeit őrzi a kézirtár, mint I. Rákóczi György levelei, II. Rákóczi Ferencnek és Beresényi Miklósnak Szathmár vármegyéhez címzett ugyancsak antográf irásai. Őriznek egy eredeti Kossuth-levelet is, melyet szerzője 1845-ben írt Széchényi Istvánhoz. A tudománytörténeti kutatás számára jelentős értékkel bírhat Weszprémi Istvánnak, a 18. század kiemelkedő tudósának, több jeles orvosi munka szerzőjének egy betegének írott levele és orvosi receptje, Bél Mátyásnak VI. Károlyhoz intézett levele, valamint Budai Ezsaiás Göttingenben és Berlinben kelt több írása.

A kézirtár természetesen különösen gazdag eszmetörténeti tárgyú forrásokban. Megtalálható többek között Apácai Csere János 1656-ból származó vitairata, Dudith András és Mélius Juhász Péter levélváltásának anyaga 1571-ből, Geleji Katona István eredeti levelei, Komáromi Csipkés György eredeti iskolai bizonyítványa, Kocsi Csergő Bálint egyik művének Bod Péter által készített fordításának másolata, továbbá vallásügyi sérelmekkel kapcsolatos leiratok, rendeletek, beadványok, török nyelvű eredeti imádságok, versek.

A kézirat-katalógus az összeállítók értő és igényes munkáját dicséri. Külön érdemük, hogy könyvészeti irodalmunkban az első átfogó kézirat-katalógust alkották meg. Leírásaik pontosak, következetesek, a mutatók jól átgondoltak, a használói igényekhez igazodnak. A sorozat első kötete is igazolja a vállalkozás fontosságát, melynek révén az irodalom- és művelődéstörténeti kutatás számára fontos források válnak hozzáférhetővé.

Szabó Sándor